

DOLENJSKA --- PROSVETA

SLIKA NA OVITKU: France Prešeren, o, pl., *slikal Božidar Jakac.*

Severin Šali

OSNUTEK ZA PESEM

„Odpri srce!“ spomin na dušo trka,
„glej, tu je Mesto, Rogov log in Krka;
mladost se dviga izpod naplavin,
s smehljajem davnih let topló te kliče,
spet troši bajke na gorjanske griče
in čas minuli dviga iz korenin.
Še vedno reka tiha je in mirna
in stari Breg v pokoju sončnem ždi;
na Marof pojdi, spet odpri Prešerna,
naj davni vonj ti dušo prepoji!“

„Odpri srce!“ mi zapoje glasovi,
ko v mraku zvezde se prižgo nad krovi
in rože sanj kakor nekoč vzcveto.
„Ne samo sen, življenje je lepo!
Iz temnih ur tke nize dragotin,
kakor nekoč ga sprejmi, mu zaupaj,
sedanji čas z minulim hodi skupaj
in kar bilo je, ni samo spomin:
živi v tebi, v tebi se pomlaja,
Čas svoje dni na isti tke zasnovi,
le vzorci v preji drugi so in novi!“

„Odpri oči!“ Poglej, sijuj se lije
iz vseh osvetij rodnega neba!
O zvezdi sanjal si: jo vidiš, sije
iz skrite skrinje trojega srca!
In pesem čaka te; zapoj, zapoj!
Preženi mrak, ki v duši se nabira;
svetá lepota nikdar ne zamira
in sence so le znamenj prisoj!“
Poznam ta glas, utrinek mladih dni:
ko je pomlad, skozi Rogov log šumi...

TRENUTEK

*Megla je skrila gmajno vrb
globoko vase,
nad njo se pase
bledikast meščev srp.*

*Zabrel bi v jezero megla
ko v bele sanje,
in zvil bi vanje
utrujenost srca.*

Mokronog 1952

NJENO PISMO

*Morda še kdaj v spominu
pobožlaš s toplo me dlanjo,
ko v pivnici ob vinu
ostajaš sam s nočjo*

*O, pridi, kadar mimo
šel, ko lani boš ves sam,
mnogim je hudo sa simo
in ne vedo ne kod ne kam.*

*Zdaj noč je spet in plakam
in ti si bogve kje,
jaz pa te čakam, čakam,
ko dan je v polju še.*

V DOLENJSKI BAJTI

*Zelenkasti sijaj luči,
smrad raslitega žganja,
otrok pomočil je, kriči,
mati nad njim se sklanja.*

*Harmonika nekje hrešči
in nekdo prepeva,
v bajti pa mokrih oči
mati s otrokom sameva.*

OSAMLJENA DOMAČIJA

»Bist! Hi, pram!« je gonil Cene. Plužna deska je preobračala mastno prst. Sonce je radodarno lilo vročino. Kobili sta se znojili pa tudi orača sta v presledkih potegnili z rokavom preko čela. Navadno je stari Gerič sam oral, toda danes se mu je radovoljno vsilil sin Cene. Stari je trdno držal za ročici in mrko gledal na plužno desko. Kadar brazda ni lepo legla, jo je brcnil z ного in skrivaj z očmi ošvrknil sina, ki je zamišljen stopal za konji.

»Oče, bi še jaz malo poprijel,« je Cene pretrgal molk, ko sta prišla na ogon.

»Ni treba! Kaj misliš, da sem že tako star in zanič!« je trdo odgovoril Gerič. V goltancu mu je zagrtalo in obtičalo še nekaj, kar bi rad zabrusil sinu, toda premagal se je. Trdo je požrl slino in izdavi: »Poženi!«

Kobili sta potegnili. Gerič se je sklonil nad plugom kakor skopuh nad zakladom. Resnično se je bal za zemljo, katero je že tolikokrat preoral in jo oškropil s svojim znojem. Še trše je prijel za ročici, da prečeni svojo moč. »E, še nimam starih kosti! Dokler bom samo s prstom migal, toliko časa bom jaz gospodar! Le čakajte lakotniki!« je dušil v sebi nejevoljo. »In tale,« pogledal je sina, »je prišel samo zato domov, da bi me potisnil v kot. Le pojdi, kjer si bil! Doslej sem sam garal, bom pa še naprej!« Vedno bolj je vrelo v njem. Grdo je šaril z očmi po zemlji in jezno suval v brazdo. »Seveda, stari pijanki bi bilo všeč, da bi jaz moral na zapeček. Predobro vem, zakaj mi toliko prigovarja naj sinu pripišem. E, pa je še moč v meni!« Zravnal se je v križu, pljunil v roko in za trenutek objel svojo zemljo, ki se je razprostirala okrog. Zadovoljstvo se mu je prikradlo na obraz, zaželel si je živeti še enkrat, kajti bal se je trenutka, ko bo moral pustiti vse. »In komu naj zapustim?! Ne, nikomur! Še sem močan!« Plug je zaškripal, tako krčevito ga je zgrabil. Sin se je nehote ozrl, toda stari se je potuhnil in gledal po zoranem polju. Zeljo, katero je grel v skriti notranjosti, se je bal razkriti, saj je bila pravzaprav del vzroka, ki je Geriča napihovala v lakomnosti do onega, kar je čutil, da mu uhaja vedno bolj in bolj... In čim bolj se je tega zavedal, tem bolj je hlepel po tistem, kar daje človeku le mladost: po ljubezni, ki skuša najti odziva! Pa on ni znal ločiti! Odmrlo strast, ki se je izživljala bolj s pogledom, je imel za ljubezen, a prijazni Aničin nasmeh za odziv.

»Bomo še danes posejali?« je vprašal sin. Rad bi napeljal pogovor, pa stari ga je vedno kratko odpravil. To ga je jezilo, vendar je rajši goltal nejevoljo, ker ga je želja po gospodarstvu bolj prevzemala, kot jeza. Na graščini, nekje na Dolenjskem, se je marsičesa naučil, zato je hotel očetu pokazati, kako se to ali ono delo bolje opravi. Že po prvih dneh, ko je prišel domov, je uredil sadovnjak, nato se je lotil svinjaka, in ljudje, ki so hodili mimo, so se čudili odkod vse to; seveda so kmalu zavohali, da je Geričev sin doma. Potem so pa ugibali, če mu bo stari dal grunt ali ne. Prav to bi rad izvedel tudi Cene od očeta. Že ves teden je premišljeval kako bi očeta pridobil za svojo željo. Nalašč, ker je mislil, da se bo očetu dobro zdelo, je porabljal svoj prihranjeni denar za gospodarske potrebe, kajti Gerič ni imel navade prodajati, najraje je vse pridelke porabil za živino, le kadar je bila sila, je prodal kak par volov ali bikov in s tem navadno kril vse svoje potrebe. Cene pa je videl to in ono reč zanemarjeno ležati v kotu, zato je obnavljal in vtikal svoj denar v kmetijo, ker ga je grelo upanje, da bo nekoč takó njegovo. Mati ga je podpirala v tej želji, le oče se je izmikal odkriti besedi.

»Seveda! Kaj ste delali tam drugače? Bolj gosposko, ne?« je Gerič naježeno odgovoril. Togotilo ga je to vtikanje. Čutil je, da mu sinovo delo smeši njegovo, že toliko let vpeljano kmečko gospodarstvo. Dražilo ga je, da hoče sin več vedeti kot on. Jeza mu je izvirala pravzaprav iz spoznanja, da je sin napravil vendarle dobro. »Gosposko, gosposko!« je Cene zahlipal. Rdečica mu je oblila obraz, oči so se ježno zakresale, a pesti je tako zgnetel, da je komaj lovil sapo.

»Po mater pojdi, tale košček njive lahko sam izorjem. Pa semensko žito je treba tudi prnesti!« je Gerič zrahljal sinovo napetost.

»Bodo mati sejali?« je Cene vprašal. Očetova osornost ga je bolela in odpor do starega je zavzel v njegovem srcu prostor, ki ni bil nasičen z ljubeznijo. Vprašal je le zato, ker se je zbal očitno pokazati mržnjo, upajoč, da bo kmalu sam gospodaril.

»Kdo pa?!« je nejevoljno pljusnilo iz Geriča.

»Mati so bolni! Že tako imajo otečene in ranjene noge. Njim je treba počitka,« se je razgovoril Cene.

»Počitka, počitka! Kdaj pa jaz počivam? Mar sem jaz vedno zdrav?« je izdaval oče. Nejevolja mu je prežela obraz.

»Saj tudi jaz tako mislim. Oba sta potrebna počitka. Meni dajte čez, pa boste potem lahko počivali v miru. Cemu bi se toliko trudili, ko ste že dovolj delali in trpeli.« Cene je gledal v tla, ko je govoril. In prav močno si je olajšal dušo, ko je izmetal iz sebe misli, katere je zoril že ves teden, odkar ga je mati začela siliti, naj prevzame gospodarstvo.

»Tako misliš ti, toda meni še ni, da bi lezel v kot. Z zemljo sem zrasel bolj ko kdaj!« se je Gerič zagrizel v plug in besno pritiskal.

»Saj boste delali kot sedaj«, je vedro rekel Cene, ker ni razbral v očetovem odgovoru nejevolje.

»Ti boš pa gospodaril! Preklete si čeden, najrajši bi me že zatrpali v zemljo. O vem, da vam je samo za mojo domačijo! Pa prekrižaj vam bom račune! Si slišal?« je zarohnel. »Če te je volja, delaj, delaj! Mar si domov prišel le zato, da bi pograbil, kar sem s svojimi žulji pridobil. Ne boš! Pojdi tja, kjer si doslej hodil in delal!« Zapičil je svoj pogled v sina, ki je pridrževal konja ter trdovratno zarezal pogled na očeta. Oče in sin sta si merila občutke sovražnosti, ki ju je prevzela zaradi pohlepnosti po zemlji in moči. Oče je čakal, da sin kloni, a zaman, Cene je bil pač njegova živa podoba. Morda bi se ta združba poravnala, če bi Cene preživel svojo mladost v ljubezni in spoštovanju do staršev, toda preživel jo je sam z bolestinami občutki; ti so izklesali iz njega človeka, ki mu je zgolj denar sreča, kajti pravega družinskega občutja ni poznal, tudi ga ni želel imeti sedaj, ko mu je dom preveč trdo kazal svojo stvarnost. Očetove besede so razdružile njegovo notranjost, mrtvo za spoštovanje moža, ki mu je dal življenje.

»Ste vi oče!« je stopil Cene razdraženo k staremu.

»Smrkavec! Ti mi boš grozil!« Lopasta roka je zagrabila za ótiko. Sin pa ni trenil z očmi, osorno je zahteval od očeta, da mu izplača delež in ves denar, ki ga je vtaknil v dom. Seveda tudi Gerič ni molčal, zlil je na sina bes zadrževane jeze. Nič ju ni motilo, da so na bližnjih njivah prisluhnilli ljudje. Tudi glasen smeh je odjeknil. Oče in sin pa sta gnala svojo jezo kakor divja petelina. Slepo je bilo njuno sovraštvo, zatajila sta svojo kri! Kri? Oživljala je res njuni življenji, tudi družinske vezi so bile v nji, toda to je vse spalo, ni moglo vzkliči zaradi trde

skorje vsakdanjega življenja. Oče in sin: ista kri je kipela v njima, vsa polna sebičnih želja. In kako se naj dva razumeta, če trmoglavo hočeta zadostiti samo svoji krvi. Kdo bi odnehal! Preveč trdo bi udarilo omahovalca, če bi se odrekel želji, ki jo želi človek iste krvi. Cutil bi se ponižanega, premaganega, ker mu mladost ni dala onih srčnih vezi, ki zvežejo očeta in otroka. Tu more posredovati le družinska ljubezen, ki pregnete kri, pa čeprav jo včasih razvalovi!

»Cene!« je poklicala Micka in postavila na tla košaro z žitom. »Ne kriči tako. Kaj poreko ljudje!«

»Kaj? Vrag naj vzame vse! Kaj meni mar ljudje! Ti pa se ne vtikaj, kadar te nihče ne prosi!« je nahrulil brat sestro.

»Sram te bodi!« je Micka odvrnila bratu. Kri ji zalila obraz, ko se je zagledala v brata, ki jo je jezno motril od vrha do tal. Med tem pa je Geričev jezni izraz s toploto zajel Micko. Nekaj mehko se je iztrgalo iz očetovega pogleda, katerega je doslej vklepal v led. Tega Micka ni videla, toda ko je Cene jezno odšel in jo je oče nekam nevsakdanje vprašal, kje je mati, je spoznala, da je led med njima pretolčen, led, ki je zamrzoval očetovo razpoloženje do nje. Vendar jo je prebiti led plašil, kajti od njega je še puhtel mraz.

»Mati vsak čas pridejo«, je odgovorila Micka in se globoko sklonila nad košaro. Sram jo je bilo sladkega občutka; ni pač še nikdar glasno in odkrito govorilo srce, ker je bilo tako vzgojeno od mladosti.

»Dobro, dobro!« Gerič je prijel za vajeti, jih ovil okoli ročice in pognal. Plug se je zarezal v zemljo in brazda je polzela po pluzni deski. Gerič je razširil nosnice in s slastjo vdihaval vonj zemlje. In ta vonj mu je umiril napetost ter speljal misli na delo, ki ga zemlja zahteva od človeka spomladi.

Po rebri navzdol je tekla Micka. Vera v prihodnost je žarela, saj je srce preveč veselo zatrjevalo, da je pozabljena preteklost. »Oče je pozabil; morda bo dovolil, da se z Martinom poročim. Kako bo veselo,« je pelo v njej.

Cene je pa med tem divjal na domačiji. Vse mu je bilo na poti in trmoglavost ga je vedno bolj zajemala v svojo mrežo. »Ne pritaknem se dela! Mar misli, da mu bom vse življenje hlapčeval. O preklete se moti. Rajši danes pobašem svoje reči in grem, saj je svet dovolj velik!« Gnev ga je zanesel v hlev, tu je s pogledom oplazil živino in jezno brcnil kravo, ki ga je malce zadela z repom. »Toda ne,« se je postavil pred hlevska vrata, »nalašč ne grem

nikamor! Doma ostanem, a dela naj stari sam«. Jeza se je malo potolažila s tem sklepom. Odvihral je na dvorišče. Zapičil je oči v čepečo Anico, ki je urejevala ograjen vrtič za zelenjavo. Noge so ga nehotе zanesle do ograje, a oči so požirale Aničino telo. Ze prvi dan, ko je domov prišel, ga je strast pregrela, ko se je z njo samo pogovarjal, toda takrat ga je misel na gospodarstvo treznila in odvrčala. Bal se je zameriti očetu, kajti mati mu je marsikaj povedala. Obenem ga je skrbelo, da ne bi dekle postalo preveč vsiljivo in celo še kaj zahtevalo. On si je namreč hotel izbrati le bogato nevesto, ko bo dobil gospodarstvo v svoje roke. Danes pa mu je bilo vseeno. Bolj ko kdaj prej, je zahrepenel po Anici. Telo mu je kar otrdelo od premagovanja, kajti dan in bližina hiše sta ga svarila.

»Kaj pa delaš?« je Cene nagovoril čepečo.

»Saj vidiš!« je Anica odgovorila in se globoko sklonila, da bi zakrila rdečico, ki je razgrela lici. V svoji preprostosti in živahnosti ji je pogled večkrat ušel na domačega sina, toda zmeraj jo je zarezal občutek, da se Cene prav nič ne zmeni za njo. Le malokrat ji je privoščil lepo besedo, dozdevalo se ji je, da se je sramuje. In danes taka prijaznost. Srce je burno bilo in ji vlivalo v vsak delček telesa prečudno ugodje.

»Pazi, da z nosom zemlje ne posnameš,« jo je dražil Cene. Anica ga je pogledala žareče. »In ti, da ograje ne polomiš, ko se tako leno obešaš na njo.«

»Zadirčna pa si!« se je zasmel Cene.

»Seveda, tako gosposko ne znam govoriti kot ti, ki si že dosti sveta videl in tudi z gospodičnami hodil.«

»Pa ti si mi tudi všeč!«

Anica se je veselo zasmejala in vzravala, da so se mladostne oblike njenega telesa napele pod obleko.

»Hi! pram!« se je oglasilo od ceste. Anici je pošel smeh v trenutku, ko je zaznala gospodarjev glas. Nerazumljiv strah jo je prisilil, da je počenila in si potegnila robec globoko nad oči. Cene pa je grdo pogledal in se zagnal na breg. Misli so v njem glodale razdvojenost. Zazdel se je ubog, ko je gledal njive, na katerih je kllilo življenje. Upal je, da bo še letos gospodaril, sedaj pa... Grenkoba mu je stisnila pesti. Želja po bogastvu je izgubila vse nade, ker je bil prepričan, da se oče zlepa ne bo omeščal. Dom ga ni več privlačeval ker je bila zadnja nada pokopana, ki ga je doslej priklepala k domačemu ognjišču. In v tem, ko je kot tujec šaril po razmerah domače hiše, se je znova ogrel za Anico. Predal se je lepim slikam. Vsako malenkost si je klical v spomin, toda z nekako potrlostjo je spoznal, da mu srce omrtvičeno udarja kakor stroj, ki opravlja roboto. Zazelel je ljubiti, toda pri Anici ni našel vsega, kar bi ga ogrelo. Anica je bila revna dekla! Toda ko si je v spomin priklical njeno razvito telo, ga je zgrabila strast, da je še srce poskočilo iz tira vsakdanjosti. »Le naj se stari potem jezi kolikor hoče!« Skrivnostno se je zarezal in stopil v zidanico, kjer je viničarila Horvatovka.

Slavko Kastelic

Poglavje iz še ne objavljenega dela »Osamljena domačija«, ki opisuje življenje Ščavnice ob ščavniški dolini v Slovenskih goricah v času pred izbruhom druge svetovne vojne.

PRAVILNIK

za podelitev Trdinove nagrade vsako leto na dan Trdinove smrti 14. julija

V počastitev spomina velikega slovenskega pisatelja Janeza Trdine, ki je večji del svojega življenja posvetil proučevanju Dolenjske in ji v svojih delih postavil trajen spomenik, osnuje Okrajni odbor ljudske prosvete

TRDINOVO NAGRADO

ki se bo podeljevala vsako leto na dan pisateljeve smrti:

1. Trdinova nagrada je namenjena kulturnoprosvetnim delavcem za poživitev znanstvenega in umetniškega življenja v novomeškem okraju.

2. Trdinova nagrada znaša 100.000 din in se razdeli na pet enakovrednih delov za literarno, likovno, pedagoško, znanstveno delo in za reproduktivno ljudskoprosvetno udejstvovanje. Del nagrade znaša lahko največ 20.000, najmanj pa 10.000 din, to je odvisno od kvalitete dela; lahko pa se za posamezne panoge podelita dve nagradi po 10.000 din.

3. Dela za nagraditev mora kulturnoprosvetni delavec predložiti Okrajnemu odboru ljudske prosvete do 15. junija, OOLP pa si pridrži pravico, da nagradi objavljeno delo, čeprav ni bilo predloženo.

4. Pravico predložiti dela za nagraditev imajo vsi kulturnoprosvetni delavci v novomeškem okraju in to dela ne glede na njih vsebino ali motiv, ostali, izven novomeškega okraja pa lahko predložijo samo dela, ki obravnavajo snov ali motive iz Dolenjske.

5. Ako ni v gotovi panogi primerne delo, se nagrada za tisto leto ne podeli.

6. Pri OOLP se osnuje komisija za pregled del, ki bo OOLP predlagala poimen-

sko nagraditev, dokončni sklep bo sprejel OOLP.

7. Nagrade bodo razdeljene vsako leto na dan Trdinove smrti, prvič pa 14. julija t. l.

Smrt fašizmu — svoboda narodu!

Tajnik:

Predsednik:

Kastelic Slavko, m. p. Zamljen Jože, m. p.

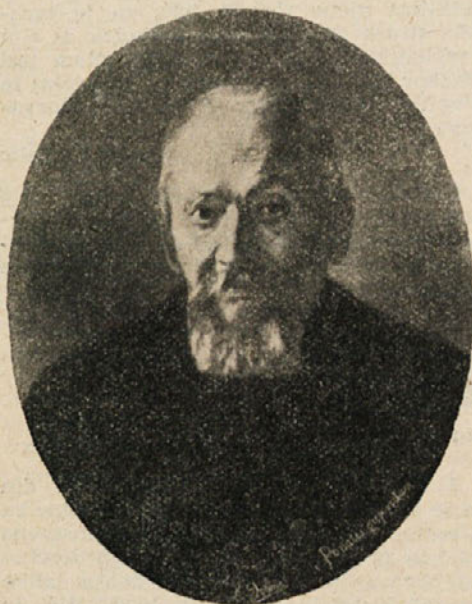
JANEZ TRDINA

Janez Trdina je v slovenski književnosti svojevrstna, povsem osamljena osebnost. Čeprav je bil po poklicu zgodovinar in čeprav je v mladih letih napisal tudi nekaj zgodovinskih novel, je bil njegov duh vendarle vedno usmerjen v sodobnost: imel je izredno bistro oko za ljudi okrog sebe in prav posebno razvit čut za opazovanje drobnih, karakterističnih potez na značajih, katere so se v njegovi fantaziji zlasti

romantika, je razumljivo, da je moral plačati tudi v tej smeri svoj davek. A ta davek je bil majhen: poleg nekaj nepomembnih čustvenih izlivov v verzih in prozi je treba morda označiti kot tribut romantizmu tudi njegovo mladostno zanimanje za ljudsko blago, za pravljice, pripovedke, larme itd. Vendarle je značilno, da Trdina tega blaga že tedaj ne obravnava s pobožnostjo, s kakršno so ga zapisovali in objavljali romantiki, marveč se že tedaj z ljudskim izročilom bojuje zoper praznoverje, pravljичne motive prirostruje v satiro zoper zaostalost naših kulturnopolitičnih razmer. Že v mladih letih je hotel ljudsko izročilo osvežiti s sodobnim svobodoljubnim in naprednim duhom in mu s tem viliti nove življenjske sile. Ker je bil v mladosti sam ne le vnet poslušalec ljudskega izročila, marveč tudi spreten in prijeten pripovedovalec, je razumljivo, da se je v njem zgodaj zabrisala meja med ljudsko tvornostjo in plodovi njegove lastne fantazije in misli.

Ob tem tako neposrednem stiku z ljudskim izročilom je Trdina že zelo zgodaj razvil izreden čut za pristnost slovenskega ljudskega izraza in dosegel v oblikovanju svojih misli dognanj in opazovanj toliko lahkoto in spretnost, kot je nima zlepa kak slovenski pisatelj. Trdina je vedno pisal naglo in brez velikih poznejših korektur. Dolge tekste je tako rekoč vlival na papir brez neposredne priprave in vendar je njegov izraz vedno pristen, sočen, ljudski.

Ta lahkota je pri Trdini v zvezi še z neko drugo lastnostjo. Trdina se načelno ni hotel nikdar podrediti umetniški strasti: s svojimi spisi zavestno ni hotel govoriti srcu, marveč se je obračal vedno na razum. Čustva, ki jih vzbujajo in negujejo v bralcih »novele«, je imel za mehkužna, škodljiva, ker zavajajo ljudi v gnilo svetobolje in s tem v življenjsko neaktivnost

Janez Trdina. (Foto Hinko Dolenc)

za mladih let rade razrastle v določeno smer in ustvarjale karikirane podobe z izrazito satiričnimi tendencami in poudarki. Ker je začel svojo pisateljsko pot v dobi, ko je v našem slovstvu vladala še

in neodpornost. Tak vpliv novel »Slovenskega glasnika« zlasti na mlade bralke je v sedemdesetih letih opazoval na Dolenjskem in si o tem delal ostre opazke v svoji beležnici. To njegovo prepričanje se nujno odraža tudi v vsem načinu, v slogu, njegovega pisateljskega dela. Trdina zaveštno noče umetno pripovedovati, uporabljati pisateljskih prijemov in trikov, s katerimi bi se vtihotapil bralcu v srce. Govori vedno razumu, zato se izogiblje umetniške oblike, zato ne gradi svojih povesti in novel po umetniških vidikih, zato skoraj ne pozna neposredne karakterizacije oseb v govorjenju, dejanju in nehanju, marveč vedno sam označuje, sam indirektno s svojimi besedami podaja razgovore; tudi življenjskih zgodb svojih junakov ne gradi v širokih prizorih, marveč jih rajši le ob kratkem načrtava in nakazuje. Tako delajo njegove povesti pogosto vtis posnetkov umetnin, taki posnetki so sicer natančni v pogledu raznih podatkov, a brez sočnosti in neposredne učinkovitosti.

O Trdini se navadno misli, da je svoje slovstveno delo večkrat za dolga leta opustil. Toda upoštevati je treba, da pravzaprav nikdar ni hotel biti pisatelj, marveč je označeval za stroko, ki mu je bila vse življenje najbolj pri srcu — narodopis, ali kakor ga sam imenuje: etnognozija. Seveda je tudi to znanstveno panogo pojmoval po svoje, široko; tudi tu se ni hotel podrediti metodi znanstvene discipline, marveč si je pri obravnavanju znanstvenega gradiva pridržal popolno svobodo: pisati ni hotel učenjarskih razprav, ki bi jih bralo le nekaj znanstvenikov, marveč je nameraval s svojimi narodopisnimi deli ljudstvu kazati njegov lastni obraz in ga tako reševati okovov zaostalosti ter duševne in gnotne revščine. Gradivo za to svoje delo je z izredno vztrajnostjo nabiral vse svoje življenje; tudi v letih, ko ni ničesar objavil, je brez prestanka opazoval življenje svoje sredine in beležil karakteristične poteze oseb, krajev in ljudstev, ki jih je spoznaval. Gradivo, ki se mu je tako nabiralo, je obdeloval v različnih oblikah. Ljudsko izročilo je le redko objavljalo brez sprememb in lastnih kombinacij. Zdaj ga je vpletal v spominske in memoarne spise, zdaj je iz njega oblikoval obširne narodopisne orise, zdaj ali prizore iz ljudskega življenja, drugič spet so mu nastajale pod peresom prave narodopisne razprave. Pri podrobnem študiju njegove rokopisne ostaline, zlasti njegovih »Prigodkov in opazk«, ki so za del reške in vso novomeško obdobje ohranjene, pa se človeku čedalje

bolj razkriva, da so sestavni delci tudi najbolj osebne, najbolj Trdinove »bajke« tako rekoč do zadnjega zrnca — ljudski. Trdina se je zlasti v dolenski dobi tako poglobil v ljudsko življenje, v njegovo mišljenje in govorjenje, v vse njegovo dejanje in nehanje, da je vse, kar je v tej dobi zapisal, pognalo ne iz Trdinove glave, marveč iz dolenskega ljudstva.

Če smo najprej rekli, da je imel Trdina v mladih letih morda vsaj v prav majhni meri še romantični odnos do ljudskega izročila, moramo ugotoviti za poznejša leta, da gleda Trdina na ljudsko izročilo, na ljudske navade, na ves način življenja našega ljudstva, ki ga tako neutrudno preučuje, z očmi izrazitega realista. Trdina pa se nikdar ne zadovoljuje samo z ugotavljanjem dobrih ali slabih pojavov na ljudskem značaju, marveč jim vedno išče vzrokov in ozadja, za slabe pa seveda kot strasten rodoljub še zdravila. Njegovo prikranjevanje narodopisnega gradiva je treba gledati in presojeti predvsem s tega stališča.

Rekli smo že, da Trdina nikdar ni imel kakih pisateljskih ambicij. Svoja dela, članke, dopise, ljudsko blago je objavjal le, če je upal, da mu ne bodo prirezovali in »popravljali«, kar je napisal. Zato je spregovoril l. 1848 in utihnil po 1852, ko se je nad avstrijske narode ulegla mora Bachovega absolutizma; spet pa se oglašil, ko se je proti koncu desetletja Bachov režim začel majati, in pridno pisal v dobi ustavnih svoboščin, a naglo utihnil, ko je padla na slovanske narode v Avstriji senca dualizma. Ko se je v pozni jeseni 1867 kot kazenski upokojenec umaknil v zatišje neznatne dolenske vasice Bršljin pri Novem mestu, se je zdelo, kot da je za slovensko javnost ugasnil. Dolga leta nihče ni vedel, da je tudi v letih tihote 1867 do 1880 neprestano ustvarjal. Šele njegova ostalina je pokazala, da je tedaj zbral neizčrpno gradivo za opis in karakteristiko slovenskega ljudstva na Dolenjskem, napisal obsežne »Spomine«, ter iz svojih dnevnikov in beležnic oblikoval večje število povesti in narodopisnih orisov, ki so bili po njegovi smrti le deloma objavljeni v njegovih zbranih spisih. Trdina je vedel, da s takimi spisi, kakršne je pisal v dobi, ko je pri Slovencih izhajal Stritarjev svetožalni »Zvon«, ne more v slovensko javnost. Da bi pa mogel tedaj v kakih oblikah porabiti in objaviti celotno narodopisno gradivo, ki ga je zbral v dolgih letih svojega romanja po Dolenjskem, o tem v tedanjih razmerah niti sanjati ni mogel. Saj za predmet svojega študija ni imel le kakih »posnaženih« bajk in pripovedk v pro-

zi ali verzu, marveč celotno življenje ljudstva brez kakršne koli olepšave. Zato ni čudo, da je bil v skrbeh, da bi njegovo gradivo po nesreči prišlo v roke nepoklicanim, ki bi ga lahko po svoje izrabili proti njemu. V 7. zvezku svojih »Opomb in prigodkov« je zato napisal na platnice naslednjo opombo in z njo najlepše sam označil vse svoje tedanje literarno prizadevanje: »Ta in vse take teke niso za javno rabo, treba jih brati cum grano salis. Imajo v sebi dosti resnice, ali tudi dosti na pol ali popolnoma praznih govoric in čenč. Napisal sem vse, kakor in kolikor sem videl, slišal in pozvedel. Namen teh zapiskov je, dobiti podoba pravega značaja slovenskega naroda na Dolenjskem in v to služijo prekrasno ne le resnične prigodbe in reči, ampak tudi basni, kriva mnenja in laži, katere si pripoveduje ljudstvo o raznih prilikah svojega življenja. Meni ni nikoli le na misel prišlo, nabirati kroniko škandalov. Vsa data zapisujem edino le za to, da dobim pravo fotografijo našega naroda, kakšen je v svojem dejanju, govorjenju in mišljenju, kakšen v svojih čednostih in napakah, kakšen v svoji sreči in nesreči in kakovi so vzroki in nagibi njegovega delovanja in njegove nemarnosti. To vodilo zahtevalo je zabeležiti tudi satirične ali lažnive pravljice in govorce o raznih ljudeh in razmerah, ker se vidi tudi iz njih sočutje in nesočutje našega ubogega naroda, kar smatram za potreben prinesek za njegovo temeljito poznanje. Če se mi te bukvice izgube, stori tisti, ki jih najde, naj bolji, da jih uniči

(kar ga lepo prosim), ker so opazke v njih zbrane, brezkoristne in včasih tudi pohujšljive za vsakega, ki se ne peča kakor jaz s slovensko etnografijo.«

Ko je Levec po Rudeževem posredovanju pridobil Trdino za sodelovanje v novem glasilu realistične literarne smeri pri Slovencih v »Ljubljanskem zvonu«, je Trdina iz svoje zakladnice objavil le nekaj blaga, ki je spet obrnilo pozornost na pozabljenega pisca in ga naglo postavilo med prve slovenske pisatelje. Trdina je že tedaj mislil tudi na publikacijo svojih rokopisov pri novomeškem založniku in tiskarju Krajcu, pozneje je računal še na druge možnosti, ki pa so se le deloma uresničile. Ljubljanski zvon mu je leta 1887 zaradi težav, ki jih je imel s Trdinovimi spisi, odpovedal gostoljubje, Schwenter je nato objavil poleg »Bajk in povesti« iz »Ljubljanskega zvona« še precejšen del rokopisne zapuščine, v celoti pa bodo Trdinovi spisi iz novomeške dobe izšli šele v njegovem Zbranem delu pri Državni založbi. Njegovo rokopisno gradivo iz notesov in beležnice pa še čaka znanstvene objave in obdelave.

Sele tedaj, ko bo objavljeno vse navedeno gradivo, bo mogoče pravično in natančno oceniti Trdinov delež v slovenskem slovstvu; tedaj bo šele do kraja zarisana njegova markantna postava in bo v celoti razvidno delo, ki ga je s toliko ljubeznijo do slovenskega delovnega ljudstva opravil samotni popotnik pod Gorjanci — Janez Trdina.

Janez Logar

Trdina v zapuščinskih aktih

Med svojim službovanjem na Reki se je Janez Trdina zapletel v disciplinsko preiskavo. Z dopisom št. 1336/pr. z dne 26. septembra 1866 mu ban Šokčević javlja: »Povodom obavljene proti vam disciplinarne istrage radi okrivljenih javnih predavanj Vaših o literaturi hervatskoj blagoizvoljela je vis. kr. kancelarija dvorska odpisom svojim od 23. rujna t. g. br. 3667 odrediti, da se Vi imate predbiežno obustaviti o službe i platje.« Z istim dopisom je bila Trdini priznana alimentacija v znesku 315 f. letno. Do nadaljnjega je moral ostati na Reki.

Ta sklep je dijake reške gimnazije zelo prizadel, njegovi bivši dijaki pa so mu poslali naslednjo spomenico:

»Trodjedna kraljevina.

Gosp. profesoru Trdini poslaše njegovi negdašnji učenici, koliko ih se baš sada na Rieci nalazi, ovaj list sa šestnaest podpisah:

Dragi naš učitelju! Mi neznamo zašto te je maklo s učiteljske stolice; ali znamo, da ta škola bez tebe svoga otca i prijatelja tužna i jedna bude. Čast i poštenje svim učiteljem; nu mnogi će se korak zaustaviti, kad se pročuje, da tebe u školi neima. S tebe bo je vazda rasao ugled gimnaziji Riečkoj, te mnogi mladenac amo pohiti napojit se krčepastnom rosom nauka tvoja: ti ga pak razigra za svim što je istino, liepo i dobro. Tko nije ohol zvati se učnikom Tvojim, ako je i ostavio školu?

Trdinovo stanovanje v Bršljinu. (Foto S. Kastelic.)

Mladež te nikada ne zaboravi. Tvoje ime ide u povjest naroda našega. Rieka i primorje s Istrom i jadranskim otoci cviliti će, dok se ne vratiš na učiteljsku stolicu na kojoj te je doista lepo i čut i vidit. Mi tvoji učenici dižemo svoj glas u slavu i hvalu tvoju i stalni smo, da odjekne po čitavom jugu: Živio Trdina! Tko tebe ne ljubi, nije dobar čovek.« (Sledi šestnajst podpisov. Original spomenice v SK Mirana Jarca.)

Preiskava se je vlekla do 7. julija 1867, ko je bil Trdina z odlokom 9468/2028 predčasno upokojen. Tako je končal svojo profesorsko kariero mož, ki je večkrat prejel priznanje za svoje uspešno šolsko delo (n. pr. 20. aprila 1862, 23. januarja 1863).

Naključje je hotelo, da je prišel Janez Trdina po upokojitvi v Novo mesto, zakaj v jeseni 1867 se je preselil v Bršljin in tam odprl gostilno reški gostilničar Florian Virk in Janez Trdina se je preselil z njim. Nastanil se je v njegovi hiši, da bi, kot sam pravi, študiral na Dolenjskem, ki je glavna in najčvrstejša korenika slovenstva, narodnost in značaj in sploh vsa svojstva Slovencev.

Pod malim mostekom. (Foto S. Kastelic.)

Trdina je poznal Novo mesto že od prej. 24. julija 1904 je pisal Franu Zbašniku, da je leta 1858 popotoval na Dolenjsko, da bi videl Prešernovo Julijo. Takrat je živela s svojim možem Scheuchenstuhlom, Trdina ga je kasneje nazival Svajnstul, Dolenci pa Novomeški Napoleon, v gradiču Neuhoj — Pod mostekom — v Kandiji. Ko se je preselil Trdina v Bršljin, Julija ni več živela. — umrla je 2. februarja 1864 — in Trdina je mogel obiskati le še njen grob na šmihelskem pokopališču, kjer je pokopana v bližini svoje matere. Trdina je opisal Julijo v Dveh ljubicah in v Doktorju Prežirju.

Grob Primjicove Julije. (Foto S. Kastelic.)

Pri Florijanu Virku, ki so ga nazivali »Cilinderbirt«, je ostal Trdina štiri leta. Tu je pisal svoje spomine in začel nabirati gradivo za delo, ki je našlo pot v svet šele v Ljubljanskem zvonu. V gostilni je imel dovolj prilike prisluhniti ljudstvu in proučevati značaj in navade Dolenjcev. Iz Bršljina se je preselil v Novo mesto in se nastanil pri gostilničarki Kraljevki, h. št. 148, sedaj Ulica Mirana Jarca 4. (Starejši Novomeščani niso edini, kje je bila gostilna Kraljevke, ali v Hladnikovi hiši, ali na prostoru kjer je sedaj Kondričeva hiša,

ali v Pelkotovi hiši na sedanjem Prešernovem trgu. Dr. Alojz Turk ima podatek za h. št. 148 v Češnovarjevi hiši z vprašanjem.)

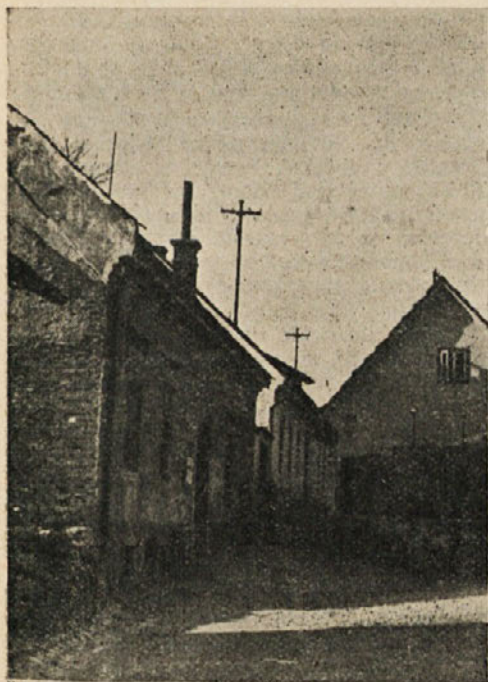

Stanovanje pri Kraljevki. (Foto S. Kastelic.)

Pri Kraljevki Trdina ni ostal dolgo, preselil se je v hišo št. 175, danes Cvelbarjeva ul. 6. Svoj stalni dom pa je pisatelj dobil šele, ko se je 25. 5. 1882 kot 52-letni vdovec poročil s 50-letno vdovo Uršo Jerman, roj. Grohar in se preselil v njeno hišo v Streliški ulici št. 13. Tu je ostal do svoje smrti. V srečnem zakonu sta živela osem let. Ko je njegova žena čutila, da se njeno zdravje slabša — bolehal je za sušico — je naredila 24. julija 1890 v notarski pisarni dr. Albina Poznika oporoko in določila svojega moža za glavnega dediča. Nato je odšla v ljubljansko bolnišnico in že 15. avgusta so Dolenjske novice na str. 126 zabeležile: »(Umrli so) ... V Ljubljani soproga gosp. profesorja Terdine; našim prebivalcem bolj znana pod imenom Jermanca. Šla je v Ljubljano zdravja iskat, toda našla smrt.« Umrla je 4. avgusta 1890 stara 58 let in je pokopana na ljubljanskem pokopališču.

Notar je predložil oporoko sodišču 12. avgusta 1890, 3. novembra 1890 pa je Trdina podal okrožnemu sodišču pismeno izjavo, da sprejme in nastopi dediščino po svoji ženi na podlagi njene oporoke. Zapuščinska razprava se je začela 30. janu-

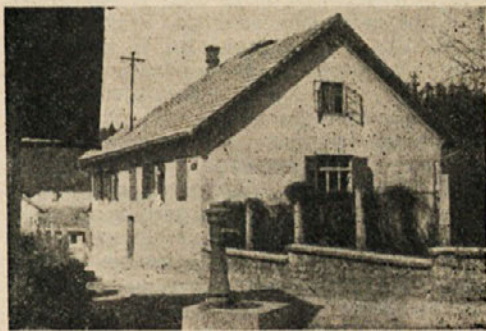
Trdinovo stanovanje h. št. 175
(Foto S. Kastelic)

arja 1891. Ugotovljeno je bilo, da je Uršula Trdina zapustila stavbno parcelo št. 25 in zemljiško parcelo št. 38 v k. o. Novo mesto vredno 1400 f., 900 f. gotovine v hranilni knjižici, pohištvo in obleke, ocenjene zaradi pokojnične bolezni le 49 f.; skupna vrednost zapuščine z odbitkom stroškov za pogreb bi bila 2149 f. Večini svojim sorodnikom je pokojna Uršula zapustila po 50 gold., svoji nečakinji Ivani Senica, ki ji je v boleznijah stregla, pa še svojo obleko in osebno perilo ter opravo v sobici, v kateri je nečakinja stanovala. Ta je volila sprejela, hotela pa je še 72 gold. kot plačo za dve leti nazaj in še hišo, češ, da ji jo je pokojnica vedno obljubljala. Njena mati Neža Senica, sestra pokojnice, pa je zahtevala zaslišanje prič, ki so bile navzoče pri sestavljanju oporoke, pod prisego, češ, da je tudi njej pokojna sestra vedno govorila, da bo zapisala hišo njeni hčeri. Trdina je vse te navedbe prerekal. Prijavljene so bile še razne terjatve, ki jih je Trdina izplačal, a za terjatve, ki jih je on prijavil, se je moral pravdati. Dediči so volila sprejeti, a deleže tistih dedičev, za katere ni bilo možno zvedeti bivališč, je Trdina vložil v hrambo notarju. Tako je bila zapuščinska razprava zaključena

13. oktobra 1891 in je bil Trdina proglašen za glavnega dediča.

Še pod vplivom teh razprav je naredil Trdina 17. 5. 1893 oporoko in iz nje izključil skoraj vse ženine sorodnike, ker so mu prizadejali mnogo sitnosti, kot sam pravi v oporoki: »Hotel sem voliti nekaj denarja še nekaterim drugim sorodnikom moje žene ali ni mogoče, ker so govorile po njeni smrti radi oporoke njene tako lažnjivo, grdo in nesodobno zoper njo in zoper mene, ker so se zaletavale v poštenje njeno in moje tako samopašno in brezdušno, da se ne more dati nobena nagrada njih strupenemu jeziku. Jedni sem obljubil, da ji zapišem v oporoki 200 for. ako se bo vedla pošteno. V zahvalo razžalila me je še tisto uro, pozneje pa sam Bog vedi kolikokrat. Dal sem ji dragovoljno jako mnogo reči iz zapuščine svoje žene: v zahvalo me je zasramovala in hodila, kadar je vedela da me ni doma v mojo hišo iztikat z dolgimi prsti po mojem blagu. Vse te grehe ji odpuščam, ali nagrade za njeno zlobo ji ni moči zapisati.« (Po Trdinovem zapuščinskem aktu v ŠK Mirana Jarca.)

19. julija 1900 je pisatelj sklenil še pismeno pogodbo o prodaji svojih del založniku Lavoslavju Schwentnerju za 500 gld. Svoja zadnja leta je hotel preživeti v miru in zato je prodal še svojo hišo Ivanu Hrovatu, c. kr. stražmojstru v Ložu in njegovi ženi Tereziji za 5600 Kron proti takojšnjemu plačilu. Izgovoril pa si je v dosmrtni užitek spalnico na levi strani v prvem nadstropju in hramček nad stopnicami s pripadajočimi pritliklinami. Pogodba je bila sklenjena 22. februarja 1901, 10. mar-

Trdinova smrtna hiša.
(Foto S. Kastelic)

ca istega leta pa je bil izvršen prepis. Sedaj je živel lepo v miru in pripravljaval svoje spise za Schwentnerja. 24. novembra 1904 je Schwentner še naprosil Trdino, da bi napisal članek o jugoslovanskem vpra-

šanju za »Jugoslovanski almanah«, ki naj bi izšel »kot trajen spomenik na prvo jugoslovansko umetniško razstavo, prirejeno letos v Belemgradu ob priliki kronanja srbskega kralja.« Žal, ta zbornik ni nikdar izšel. Pisatelj je lepo preživel še 75 letnico svojega rojstva (29. maja 1905), a že 14. julija je presenetila vse Slovence vest, da je zaslužni pisatelj Janez Trdina umrl. Dolenjske novice so prinesle v svoji št. 15 opis Trdinovega pogreba: »Pogreb g. † Janeza Trdine kr. profesorja v p., častnega meščana, čast. člana 'Slov. Matice', slov. pisatelja itd, dne 16. julija t. l. iz hiše žalosti na novomeško pokopališče je bil veličasten ter je kazal o velikem spoštovanju, ki ga je užival rajnik med slovensko inteligenco in dijaštvom, kakor tudi pri meščanih, čeravno je živel silno skromno za-se in se ni vtikal v javno življenje. Pogreb je vodil preč. g. Povše z asistenco štirih gg. duhovnikov, čč očetov frančiškanov in usmiljenih bratov, za krsto pa so šli njegovi sorodniki, potem skoro vsi c. kr. uradniki, nadalje profesorji, narodna društva novomeška, meščanje, dijaki in mnogo pobožnega ljudstva. Na krsto so bili položeni štiri jako lepi venc. 'Dol. pevsko društvo' mu je zapelo žalostinko pred hišo in na grobu. (Nato sledi biografski in slovstveni podatki.) Naj v miru počiva mož, skromen v vedenju in žrtev svojega pravicoljubja, a odličnjak in velikani po literarnem svojem delovanju!« Na občinski seji novomeške občine je imel Trdinov pogreb svojevrsten odmev. Občinski odbornik prof. Ivan Maselj je 13. oktobra 1905 vložil interpelacijo: »Kako opravičuje slavno županstvo, da se dne 10. septembra t. l. ni udeležilo odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani.« Na to interpelacijo je odgovoril namesto odsotnega župana njegov namestnik: »Obžalujem, da ni bilo tukajšnje županstvo pri Prešernovi slovesnosti 10. septbr. t. l. po odposlanstvu zastopano, a mu ni znano, zakaj županstvo to ni odredilo. Po njegovem mnenju mogoče zaradi tega ne, ker se svoj čas ni eden zastopnik iz deželnega stolnega mesta Ljubljane, bodisi od strani mestne občine, Slovenske Matice, Pisateljskega društva itd. ni udeležil pogreba odličnega pisatelja g. Janeza Trdine, kar bi bilo gotovo na mestu in mogoče — kljub temu, da se je isti dan kasno popoldne oziroma na večer v Ljubljani pričela samo Prešernova veselica in ne slavnost! Kajti odposlanci, kateri bi se bili Trdinovega pogreba udeležili, bi tudi kasneje lahko še prisostvovali pri Prešernovi veselici. — Ker je to njegovo zasebno mnenje, je prepričan, da bode g. župan, ko se povrne iz dopusta,

pojasnil celo zadevo interpelantu.« 25. novembra pa je župan Sladović odgovoril prof. Maslju, da se zaradi tega ni udeležil odkritja spomenika, ker ni imel mandata.

Od kulturne javnosti izven Novega mesta res ni bilo lepo, da so Trdinovo smrt prezrli in občutek krivde so spoznali ob Trdinovi oporoki, zakaj polovico svojega premoženja je zapustil sorodnikom. drugo polovico pa slovenskim narodnim društvom. Zapuščinska razprava se je vršila 16. avgusta 1905. Dediči so prišli osebno ali pa so poslali svoje zastopnike. Prijavljene so bile razne manjše terjatve. Dediči so se zedinili, da na javni dražbi prodajo premoženja, kar se je zgodilo na dveh dražbah. Ljubljansko sodišče je zaslišalo Lavoslava Schwentnerja, ki je pogodbo o nakupu Trdinovih del priznal ter obljubil plačati še dolg 800 Kron. Rokopise iz zapuščine je prevzel pooblaščen prof. Josip Germ ter podpisal prevzemno potrdilo za 50 zvezkov Rusica in 30 listov indeksa k Rusica, 4 zvezke Spominov, 27 zvezkov Prigodb in opomb, 90 ½ pol v kvartu Slov. zgodovine, 11listov Kmečkih puntov, 13 ½ pol Turških napadov in bojov, 13 ½ pol Ovirih in literaturi ruske zgodovine, 93 pol Hrvatske zgodovine, 42 pol Rusija, 24 pol Sibirija in Amursko, 24 pol Ruska zgodovina, 49 pol Hrvatska, 7 pol Satir, 66 ½ pol Izpiskov iz zgodovine Kronesa, 43 ½ pol Spominov na Hrvatsko, 69 celih pol Izprehoda v Belo krajino, 31 pol Vrtlinčarja, 7 pol Bajk in povesti, 20 pol Izpiskov iz ruske zgodovine in zemljepisa, 50 pol Raznih načrtov, 5 notic in Blasijev potopis. Vse te rokopise je prevzel prof. Germ 20. novembra 1905. Končno je bilo ugotovljeno, da je po odbitku vseh dolgov ostalo 6485,54 Kron, od te vsote pa so odbili še stroške za nagrobni spomenik, ki si ga je moral plačati pisatelj sam, tako, da je ostalo imovine 6280 Kron. Dediči so se zedinili, da dobe sorodniki izplačano vso zapuščino in da se pri društvih upošteva Schwentnerjev dolg in tako je sodišče izdalo dne 4. aprila 1906 Prisvojilni sklep A 268/5 18, s katerim priznava Mariji Gimpelj volilo 200 Kron ter Francetu, Janezu in Ani Jerman volilo 200 Kron. Ostanek 5880 Kron pa se po odbitju stroškov zapuščinske razprave razdeli na dve polovici, prvo polovico dobe v enakih delih Mohorjeva družba, Družba sv. Cirila in Metoda, Slovenska matica, Dramatično društvo in Glasbena matica, drugo polovico pa dobe pisateljevi sorodniki Marija Rutar in njeni otroci Katica, Jovan in Pavla, otroci Mihaela Trdine: Jera Peterka, Helena Zabavnik, Frančiška Jenko, Katarina Židan, Terezija Trdina in Miha Trdina, ter dve hčerki

Odkritje spominske plošče pri Zajcu. (Foto Hinko Dolenc.)

*Trdinov grob na novem pokopališču.
(Foto S. Kastelic)*

zapustnikove sestre Marjane Nachtigall: Ana Zalar in Marjeta Nachtigall.

Toda s tem še ni bila končana Trdinova zapuščinska razprava, zakaj Janez Trdina je dedoval po svojem bratu Gregorju Trdinu, ki je umrl 20. aprila 1899. Pisatelj je delež pa je imela v uživanju žena Gregorja Trdine in izplačan bi moral biti po oporoki šele po njeni smrti. Ko je bil Janez Trdina že zdavnaj mrtev, je na podlagi oporoke svojega brata in na podlagi sklepa ljubljanskega sodišča z dne 1. februarja 1927 dedoval 79,57 dinarjev. Novomeško sodišče bi moralo ta znesek na podlagi pisateljeve oporoke razdeliti na dve polovici ter ju razdeliti med pisateljeve sorodnike in narodna društva. Toda Novomeško sodišče je dodelilo vsoto Glasbeni matici ter o tem obvestilo vse prizadete.

Spomin na Janeza Trdino v Novem mestu ni nikoli prenehal. Avgusta leta 1923 je novomeška podružnica SPD odkrila pisatelju spominsko ploščo na prelazu Gorjancev pri Zajcu ter preimenovala najvišji vrh Gorjancev v Trdinov vrh.

Svoj zadnji dom pa je pisatelj dobil šele 14. oktobra 1936. Naj o tem govori novomeški list Križ (1. VI., št. 12): »Zadnji

pokop. Ko so lansko spomlad prenehali prenositi mrličev iz starega na novo pokopališče, ko so padli zidovi in je zginila mrtvašnica, ko so dvignili in drugam prepeljali križe in kamenite grobne spomenike, ko že tudi ni več stala pokopališka kapelica, je ostal čisto sam na svojem mestu + Trdina Janez, bivši gimn. profesor in pisatelj, ki je umrl v Novem mestu dne 14. julija 1905. Reklo se je, da bi imel Trdinov grob s svojim spomenikom stalni prostor v novem parku, ki naj zraste na zemljišču starega pokopališča ter dobi ime po pesniku Dragotinu Ketteju, ki je svoj čas kot dijak obiskoval novomeško gimnazijo. Seveda bi dobil v tem slučaju Trdina novi okolici odgovarjajoč spomenik.

Letos so začeli z urejevanjem novega parka, ki sedaj v velikih obrisih leži pred

nami. Odločujoči činitelji pa so sedaj uvideli, da Trdinov grob in spomenik ne bosta lepote parka bog ve kako dvignila, pa tudi park ne bo Trdinovemu grobu nudil tistega miru, ki mu gre, za to je mestna občina sklenila, da da Trdinove zemske ostanke izkopat in prenesti na novo pokopališče, kjer si je uredila odlično grobišče...«

V Novem mestu je bilo že več poskusov, da bi postavili Janezu Trdini spomenik. Drugo leto bo leto Trdinovih jubilejev. Dolžnost vseh Slovencev je, da se dostojno proslave in da se postavi Trdini v Novem mestu veličasten spomenik. Tudi ostala Slovenija ne bo smela stati ob strani, saj je Janez Trdina eden izmed najpomembnejših Slovencev.

Bogo Komelj

„Zadovoljni Kvanjec“

VALENTIN VODNIK

Nemara je prav, da se v Prešernovem tednu, splošnem prazniku slovenske kulture, spomnimo tudi »očeta« slovenske poezije in našega velikega kulturoisca Valentina Vodnika*. Ob proslavljanju Prešernovega spomina gotovo zasluži vsaj skromen priložnostni članek tudi njegov predhodnik. Štiri leta se je šolal v Novem mestu in je tako povezan še z dolensko metropolo.

Nisem literarni zgodovinar in nič novega ne bom povedal o pesniku »Ilirije oživljene«, le to bi rad poudaril, da Vodnik ni bil samo pesnik, jezikoslovec in sploh učen mož, temveč tudi zelo pomemben delavec na polju ljudske prosvete in kulture, kakor pravimo danes. Pomen tega njegovega delovanja se nam pokaže v vsej svoji

luči in koristnosti če pomislimo, da je naš »veseli pevec« oral na trdi ledini in zaoral brazde, iz katerih so pognale kalice naše ljudske prosvetljenosti in dale lepih sadov. Vodnik je kot pesnik in kot javni delavec zrasel iz ljudstva; spoznal je in čutil kaj ljudstvo potrebuje za svojo izobrazbo ter mu je skušal ustreči. Gotovo ne za lastno zabavo, temveč v prid ljudstvu in iz ljubezni do čistega materinega jezika je pisal abecednike, šolske knjige ter prevajal Kuharske bukve in Babištvo, vneto in tenkočutno išoč lepote in ustreznih domačih izrazov za neobdelano področje tovrstnega domačega besedišča, vedno zvest svojemu vodilu: »Vselej sim želel slovenski jezik čeden narediti«. Prav tako za ljudstvo je pisal in izdajal Veliko praktiko ter prvi slovenski časopis Ljublanske novice in je tako tudi naš prvi časnikar. Prvi je tudi nabiral in zapisoval slovenske ljudske pesmi; bil je skratka prvi javni kulturni delavec in je položil široke temelje ljudskoprosvetni izobrazbi, kakor je položil temelje slovenski prosvetni poeziji pa tudi prozi in dal obema, zlasti pa poeziji, dragocen in tehten prispevek. Prešeren je pač poet-velikan, naš prvi »čisti« umetnik, da uporabim to oznako, toda izza Prešernove pesniške gloriole se vsevdilj svetlika kot poet sicer mnogo skromnejši, toda za našo kulturo vendar dragoceni lik pesnika in prosvetitelja Valentina Vodnika, čigar pomen in vrline je dobro spoznal tudi Prešeren — spomin in delo svojega

* Valentin Vodnik je bil rojen 3. februarja v Zgornji Šiški. Eno leto se je šolal v Ljubljani, nato dve leti v Novem mestu pri stricu Frančiškanku p. Marcellu. V Ljubljani je končal šestrazredno gimnazijo in stopil v frančiškanski red. V Novem mestu je končal filozofske študije (1778), v Ljubljani in Brezicah pa bogoslovje. Novo mašo je pel 1781. Nato je kaplanoval v Sori, na Koprivniku in v Ljubljani (še kot svetni duhovnik). Na ljubljanskih solah je poučeval poetiko, zemljepis in italijansčino. Za časa Francozov je bil ravnatelj gimnazije in obrtnih sol. do 1815 tudi ravnatelj in nadzornik ljubljanskih normalnih sol. 1814 je bil po ukazu cesarja Franca upokojen, češ da je francoskega mišljenja in ud prostozidarske lože. Umrl je v Ljubljani 8. januarja 1819. leta.

predhodnika je počastil v prelepi pesmi V spomin Valentinu Vodniku, ptiču Feniksu, ki se sam zažge na grmadi in pre-rojen plane iz nje »s svitlobo obdan«. Zadnji verzi te pesmi nemara sodijo med najlepše, kar jih je zapisal Prešeren in so za Vodnika kot zanj izredna, zgoščena misel o življenju in usodi poeta:

*Tak pevec se trudi,
samoten živi,*

*se v slavi, ko zgrudi
ga smrt, prerodi.*

PRVI SLOVENSKE PESNIK je vzdevek, ki ga dajemo Valentinu Vodniku. Ni bil prvi Slovenec, ki je pesnil — imamo neznane pesnike ljudskih pesmi, je pred Vodnikom nekaj znanih imen naših nabožnih pesnikov, tudi posvetne pesmi so zlagali, vendar je bilo vse le jecljanje v primeri s tekočimi in čistimi verzi Valentina Vodnika, ki ni posnel tujih pesniških vzorov, ampak se je oklenil ritma in melodike domače ljudske pesmi. Pesnil je kot umetnik, ki se je zavedel svojega pesniškega poklica. Ni bil kak priložnostni »zlagalec« pesmi; temveč je pel iz svojega pesniškega srca, hkrati je pa imel čut za poetični jezik kakor noben pred njim. Zato je bila njegova poezija res nekaj novega v slovenskem slovstvenem ustvarjanju, umetniška, obenem pa toliko preprosta, da jo je ljudstvo lahko sprejelo in ob nji zorelo za sprejem Prešernove umetnosti. Vodnik je bil kot umetnik ljudski pesnik, v žlahtnem pomenu te besede; to je bilo njegovo pesniško poslanstvo in vrlina, pa tudi višina, do katere se je povzpел. Više ni mogel, kajti geniji v umetnosti so silno redko posejani. Prešeren je med njimi. So pa v ne preveč bogati pesniški žetvi Valentina Vodnika pesmi, ki bodo ohranile svojo vrednost v slovenski poeziji in vselej dostojno reprezentirale našega prvega pesnika ter mu ohranile časten spomin. Skromni Vodnik se je sam zavedal svojega pesniškega poslanstva in si napisal v Mojem spomeniku, kar se je tudi uresničilo:

*Ne hčere ne sina
po meni ne bo,
dovolj je spomina,
me pesmi pojo!*

In pesmi ga pojo — njegova zanosita Ilirija oživljena, Dramilo (»Slovenec, tvoja zemlja je zdrava«), Moj spomenik, Jeklenice, Vršac, Zadovoljni Kranjec, Bohinjska Bistrica. Kako navdušeno in slikovito je izrazil svojo ponosno ljubezen do domo-

vine Slovenije (Ilirije, kakor ji pravi v pesmi):

*Na Grecije čelu
Korinto stoji,
Ilirija v srcu
Evrope leži.*

*Korintu so rekli
helensko oko;
Ilirija prstan
Evropini bo.*

»Ilirija v srcu Evrope leži«... tako lepega verza o svoji domovini Kranjci do Vodnika res še niso bili slišali.

Po svojem značaju veseli in šegavi Vodnik je rad zabrenkal na vesele in hudomušne strune. Tudi njegove tovrstne stvaritve so lepe dragotince iz delavnice našega prvega poeta.

*Kdo rojen prihodnih
bo meni verjel,
da v letih nerodnih
okrogle sem pel.*

Da, bivši »menišic« je rad zapel okrogle — vesele, jedrnate popevke v svojih novoletnih voščilih v Ljubljanskih novicah, v napisih za mesece v svoji Pratici, Vinskih mušicah in podobno. Za novo leto 1787 je kot programatični predgovor svojim Ljubljanskim novicam napisal telemične in šegave verzice:

*Je kaša zavrela — se trga kaj nit?
Kaj sosed moj dela — sem vprašati sit.*

*Al pameti imajo — po svetu kaj več,
al druga kaj znajo — ko hruške zgolj
pěč,*

*od tega Novice — Ljubljanske povdo,
v nov let potice — še take ni blo.*

Kako uspešno je znal Vodnik uporabiti v svoji umetni poeziji preprost pogovorni jezik kmečkega človeka priča njegova basen Kos in brezen. Kos je začel že brezna (marca) prepevati in svatovati, čeprav ga je brezen svaril, da je še prezgodaj. No, po nekaj dneh kosovega rajanja:

*Krajca brezen mim pridrsne:
»Kaj ti je kos? Ne poješ več?«*

*»Eh kaj! — Brat mi včera zmrzne,
danes pa je moja preč!«*

Po pravici slovijo tudi njegove pesniške uganke s svojimi nazornimi pesniškimi podobami in primerami, na primer:

*Oča še rojen ni,
sin že po streh leti. — (Dim.)*

ali:

*Sladkó zgovorna stojica,
pa v nji so bela jagnjeta. — (Usta.)*

Tehtna in pomembna, zlasti za razvoj našega knjižnega jezika, je tudi Vodnikova proza, kajti Vodnik ni bil le pesnik, bil je tudi ljudski pisatelj. V Veliki Pratici (1795—1797) in Ljubljanskih novicah (1797 do 1800) je napisal lepo število vsakovrstnih poljudno znanstvenih in poučnih člankov (Popisovanje Kranjske dežele, Popisovanje zemlje, O vremenu, sestavke o gospodarstvu in gospodinjstvu itd.). V Ljubljanskih novicah (1797/98) je priobčil tudi svoj najvažnejši spis Povedanje o sloven-

skem jeziku. Za časa francoske Ilirije je napisal vrsto slovenskih šolskih knjig, izdal Pismenost ali Gramatiko slovensko, Početke gramatike francoske in slovensko-nemško-francoski abecednik. Svojo pesniško žetev Pesme za pokušino je obelodanil 1809. leta.

Z vsem tem svojim pesniškim in kulturnoprosvetnim delom si je Valentin Vodnik postavil lep in časten spomenik. Ni samo naš prvi resnični pesnik, ampak tudi eden tistih naših velikih mož, na katere smo upravičeno ponosni. Med njimi naj omenim barona Žigo Zoisa, ki je Vodniku bil tisto, kar kasneje Matija Čop Prešernu — vodnik in učitelj. Pod Zoisovim umnim vodstvom se je naš »Zadovoljni Kranjec« in veseli »joger« pravilno rodoljubno in svobodoljubno kulture ter postal žlahtni sad slovenske kulture. Res, kot pesnik je skrit globoko v Prešernovi senci, toda kot javni, ljudskoprosvetni delavec stoji v svojem času samsvoj in nezasenčen.

Severin Šali

JOŽETU GREGORIČU V SPOMIN

(Ob desetletnici njegove tragične smrti)

Jože Gregorič

Polnih deset let je poteklo od tistih strašnih dni, ko so dne 3. oktobra 1943 nemške »štuke« že tretjič napadle Novo mesto iz zraka in ga skoro zdrobile. Brez vsakega določenega cilja so padale bombe in sejele strah, razdejanje in smrt. Nemci niso prizanašali, bombardirali so tudi žensko bolnišnico, kjer je pod razvalinami našlo smrt veliko ljudi, med njimi tudi Ti, dragi prijatelj. Nisem in nisem mogel tega verjeti in šele po šestih dneh, ko so delavci odkopali razvaline in našli med drugimi trupli tudi Tvoje, sem v bridki žalosti sklonil glavo pred kruto usodo. Izgubil sem najboljšega prijatelja, Novo mesto pa je izgubilo enega svojih zvestih sinov.

Kdo je bil Jože Gregorič, kateremu ob desetletnici smrti veljajo te vrstice?

Pokojni Jože je bil Novomeščan, zelo skromen človek, po poklicu umetnostni zgodovinar. Ob smrti je bil tik pred zadnjim izpitom. Študiral je na ljubljanski univerzi in delal v umetnostnozgodovinskem inštitutu pri dr. Steletu. Gregorič je bil tisti neutrudni raziskovalec, ki je v Sloveniji, zlasti pa na Dolenjskem raziskal in popisal vsako, količkaj vredno zgodovinsko zanimivost. Ni bilo gradu, kapele, cerkve, znamenja, spomenika, napisa in podobnega, česar bi on ne bil dodobra pre-

gledal in vpisal v svojo beležnico. Največ zaslug pa ima vsekakor za Novo mesto samo, saj je ne le raziskal, temveč tudi napisal veliko razprav o tukajšnjih zgodovinskih znamenitostih. Prav posebno se je zanimal za novomeško kapiteljsko cerkev, o kateri je več slutil kakor vedel in mu zgodovinske razlage Vrhovca niso zadostovale. In res se mu je posrečilo več kot vsem prejšnjim zgodovinarjem. Ko je v letu 1940 odkril v severni steni cerkvene ladje eno in v južni steni dvojno zgodnjegotskih oken ter v podstrešju ladje raziskal vse dotlej skrite in neznane dokaze o nekdanjem ladijskem stropu ter primerjal kamnoseška znamenja na novo odkritih oknih z znamenji na prezbiteriju, je neizpodbitno dokazal, da je cerkvena ladja mnogo starejši del cerkve kot prezbiterij, za katerega so vsi prejšnji zgodovinarji postavili starejši datum. S primerjavo kamnoseških znamenj je pok. Gregorič dokazal, da sta bila novomeški prezbiterij in pa stara gotska cerkev v kartuziji Pleterje zidani nekako ob istem času (novom. prezbiterij 1490, Pleterje 1420) in da je najbrže obe stavbi zidala ista delavnica. Kamnoseška znamenja se namreč na obeh cerkvah krijejo. S tem je rajni Gregorič popolnoma osvetlil to zgodovinsko zagonetko, oziroma jo popolnoma razrešil, kar je velik doprinos k zgodovini Novega mesta. Prav tako je Gregorič preštudiral tudi skoro vso kapiteljsko arhivo in jo tudi uredil. Ko so se pri kapitlju pričela osuševalna dela kripe, kar je v največji meri njegova zasluga, je ta dela osebno vodil. Pri tem je nenehno raziskoval in odkril mnogo zanimivosti, ki so bila dolga stoletja skrita. Tako je v predprostoru kripe, kjer je nameraval urediti obsežen lapidarij, odkril v zidu prvotni vhod v kripto pod sedanjimi stopnicami, ki vodijo v zakristijo. Prav tako je odkril in odkopal tudi drugo stopnišče iz cerkve v kripto, vzporedno s sedanjim, pod prižnico. Če

bi bila cerkev dozidana tedaj, ko so pričeli zidati prezbiterij, bi bil ta drugi vhod v kripto pri sedanjem šmarničnem oltarju. Po naključju je odkril tudi vstopno grobnico pred slavolokom, jih raziskal in nato na novo zazidal. O tem je prinesel daljši članek tedanji dnevnik »Slovenec«. Njegova zasluga je tudi, da je vzidan v steni kripe, ki meji na grobnice, stari baročni oltar, ki je stal v pokopališki kapeli, prav tako tudi, da je rešen kip MB, ki je pred bombardiranjem stal na trgu Sv. Katarine. Lahko bi še in še našteval, saj sem bil zelo veliko v njegovi družbi in sem z njim tudi hodil na razna raziskovanja. Tako sva bila v letu 1940 v Pleterjih, kjer sva vso staro cerkev do vseh potankosti izmerila in raziskala, nato pa sva bila tudi na Javorovici, kjer sva v razvalini stare cerkvice sv. Jurija našla dve opeki s celjskim grbom, dokaz, da je to cerkvico zidal Celjan, kip sv. Jurija, ki je bil nekoč v tej cerkvici, pa sva videla pri nekem vaščanu. Se in še bi lahko našteval, saj se pok. Gregorič ni zanimal samo za našo Dolenjsko, marveč je raziskoval in sodeloval pri raziskovanjih po vsej Sloveniji. Na univerzi je bil zelo priljubljen med dijaki, a kot zelo sposobnega zgodovinarja sta ga cenila posebno dr. Stelè in pok. prof. Mesesnel. Gregorič je napisal tudi študijo z naslovom »Tintoretto sv. Miklavž v Novem mestu«, ki je izšla v Kroniki leta 1938. Krona vsega njegovega dela pa je bila vsekakor njegova disertacija.

Marsikdo pokojnega Gregoriča ni poznal prav zaradi njegove skromnosti, čeprav se je prilično dosti mudil v Novem mestu. Toda glede na to, da je toliko storil za Novo mesto v umetnostnozgodovinskem oziru, bi bilo prav, da bi se ga Novomeščani spomnili in mu postavili primerno posvetilo, če drugje ne, vsaj na grobu.

Polde Cigler

Književnica Marija Strnad - Cizerlj

(9. IX. 1872 — 30. XII. 1953)

Komaj dobro leto je minilo, odkar je Marica Strnadova praznovala 80-letnico rojstva. Pri tej priliki se je spomnilo tudi naše časopisje. Pozornost jo je prav razveselila, kajti bila ji je dokaz, da današnji rod ni pozabil naporov starejših kulturnih delavcev, čeprav je njihovo delo nemara že davno zaključeno. Toda Ma-

rica je tedaj že tri leta bolehalo za hudo arteriosklerozo, ki ji ni več dovolila iz domačega stanovanja. Bolezen se ji je sredi lanskega decembra začela vidno slabšati in 30. decembra je Marica umrla. Pokopana je na pokopališču v Šmihelu, v neposredni bližini groba Primčeve Julije.

Marica Strnadova je bila doma v Šmarju pri Jelšah na Štajerskem. Že zgodaj se je pokazala njena nenavadna nadarjenost. Kot dvajsetletna učiteljščnica je že objavila prve pesmi v naši tedanji osrednji reviji »Ljubljanskem Zvonu«. Sodelovala je pod raznimi kraticami in imeni tudi v drugih vidnejših časopisih in revijah, največkrat pa pod imenom Marica II. Pisala je o najrazličnejših vprašanjih, ki so jo trenutno zanimala samo ali pa za katere je menila, da bodo zanimala bralce: o družabnosti, resnicoljubnosti, vzgoji otrok, psihologiji, pedagogiki, kolesarstvu in zdravju, higieni, ženski enakopravnosti in narodnoobrambnem delu itd. Maričino celotno delo kaže temperamentno, široko izobraženo, narodno zavedno ženo, ki si je v svesti, da je delo na kulturnem področju samo en del boja za ženske politične in socialne pravice. Njeni pesmi in prozi daje značilen pečat težak nacionalni in socialni položaj štajerskega ljudstva, ki ga je prodirajoče nemstvo vedno bolj ogrožalo. S pogumnim narodnovzgojnim delom je Marica v šoli in izven nje potrdila, da niso fraze njene besede:

Na delovanje, hčere Slave,
za narod nas dolžnost bodri,
za blagor naše očetnjave
i me si družimo moči!

Se odločneje se je leta 1898 izrazila v prvem slovenskem ženskem listu Slovenki: »Skrajni čas je že bil, da smo se začeli dramiti, kajti voda tuje kulture nam teče že v grlo in nas zaliva od vseh strani; sedaj pa, ko 'Mi vstajamo' v poslednjem trenutku, sedaj, ko išče svojih pravic se zavedajoči suženj, ki je stoletja vzdihoval v njihovih okovih, napenjajo vse sile, da bi ga pahnili nazaj v verige.« Glede slovenskega jezika, ki so ga naši narodni nasprotniki hoteli izriniti iz šol, pravi še odločneje: Najveljavnejši pedagogi so se zedinili že davno v mnenju, da je vzgoja edino uspešna na podlagi materinskega jezika. In koliko časa smo morali mledovati, preden so se nam podelile kot miloščina slovenske šole!»

Prav zaradi takih nazorov in konkretnega dela med ljudstvom se je morala ponovno zagovarjati pred šolskimi oblastmi. Da bi se obvarovala preganjanj, je večkrat menjala pisateljsko ime; ker pa ni nič pomagalo, se je odločila, da se umakne v Rusijo. Tudi ta poteza potrjuje, da je bila Marica nenavadna ženska. Kmalu jo vidimo v Harkovu. Pred univerzitetno komisijo napravi izpit za srednješolsko učiteljico in nato celih 20 let poučuje na gimnaziji in realki v Kišinjevu nemščino in končno celo francoščino, le-te se je na-

učila v Rusiji, prav tako angleščine in romunščine.

V tej dolgi dobi se je sicer vsako leto vračala v domovino na počitnice, vendar se je umaknila iz našega literarnega življenja.

Leta 1920 se je za stalno naselila v domovini. Ponudili so ji, naj bi poučevala na srednji šoli, pa je rajši sprejela mesto osnovnošolske učiteljice pri Sv. Barbari v Halozah, kjer si je bila z možem že poprej kupila posestvo.

1927 je na prigovarjanje prijateljev izdala svojo edino knjigo — Rdeče nageljčke. To je zbirka pesmi, ki so bile povečini natisnjene že v prejšnjem stoletju v Ljubljanskem Zvonu, Slovenki in Slovanskem svetu. Toda sedaj so bile že precej odmaknjene času, kajti med njihovim nastankom in ponatisom je minilo trideset let, in ravno v tej dobi je naša poezija po zaslugi moderne napravila silen razvoj. Maričina poezija pomeni dejansko nadaljevanje rodoljubne, socialne in ljubezenske Gregorčičeve, Aškerčeve in Stritarjeve pesmi. Na te vzornike ne kaže samo vsebina, slog, ampak celo razvrstitev pesmi, saj je rodoljubnemu ciklu odmerjeno prvo mesto v knjigi. Da pa je Maričina pesem, čeprav ne utira novih poti, doživljena in da je našla pot med ljudstvo, pričajo tiste pesmi, ki so v zvezi z napevom ponarodele.

Marica se je naselila v Novem mestu šele po osvoboditvi. Tedaj je imela za seboj že nad sedemdeset let. Takrat človek navadno že zaključuje javno delo in ne išče novih prijateljev. Prav zato med Novomeščani ni bila preveč znana. Bolezen jo je hudo izčrpala in govorjenje ji je zadnje leto delalo že precejšnje težave. Kljub temu je še vedno rada obujala spomine, govorec počasi in v premišljeno oblikovanih stavkih. Dolgoletno bivanje med Rusi je pobarvalo njeno govorico, dasiravno je govorila v sicer pravilni knjižni slovenščini. Tudi pogovor z njo je razodeval preudarno, značajno izobraženo ženo, ki bi bila Slovencem utegnila koristiti mnogo več, če bi ji bilo dano živeti trajno v domovini.

Maričino delo je bilo opravljeno v dočela drugih razmerah, kakor so danes; to je bil čas socialnega in narodnega zatiranja Slovencev, ko je bilo kulturno delo celo možem otežkočno, kaj šele ženam, saj so se morale le-te boriti za najosnovnejše pravice. Njeno literarno, vzgojiteljsko in narodnoobrambno delo je lep prispevek v boju našega naroda za pravice in napredek, torej tudi sestavina naše današnje kulture.

Karel Bačar

UMRLA JE PUGLJEVA LAVRA

Nad mojim grobom bodo rože izevele,
čeprav jih nihče ne vsadi —
iz pesmi bodo rože te priklile,
iz pesmi mojih mladih dni.

(Milan Pugelj: Mlada pesem II. [Ohranjena v rokopisnem oddelku ŠK Mirana Jarca]).

V Odmevih I. 1929 je napisal Josip Vandot v članku »Iz Pugljevih mladih dni«, naslednje vrstice:

»Seznanil se je tedaj slučajno s sestrama Miro in Gizelo in je oživel naenkrat do skrajnosti in je pričel snovat velike načrte. Videlo se je takoj, da ga je prvič v življenju obvladala prava ljubezen. Gizela je bila krasno dekle, nekoliko temnopolta, s črnimi lasmi in zamišljenimi globokimi očmi. Cenila je literate in je bila naobražena, polna idealov in je najrajša čitala Ketteja, ki ji je bil svoj čas učitelj francoščine. Mladi, temperamentni Pugelj jo je vzljubil z vso dušo in ta ljubezen je posegla globoko v njegovo literarno delovanje. Gizela je bila njegova muza in njene poteze gledajo še iz novel poznejšega časa, živijo v mislih moža Puglja, ki se je še prav v zadnjih dneh bolešno nasmehnil, če ga je kdo domislil prvega ideala. Njej je posvetil nebroj pesmi, črtic in svojo najdaljšo novelo »Na valovih mladosti«, kjer skrajno realistično popisuje svoje razmerje do Gizele. A vsa ljubezen je bila nesrečna od početka in je žalostno končala. Na nobeni strani ni bilo krivde — Gizela se je poročila z drugim in vsa stvar se je izvršila tako kakor vsaka idealna ljubezen med mladim študentom in dozorlim dekletom.«

V novomeškem matičnem uradu so zabeležili, da je umrla 19. novembra 1953 v Mariboru, Maistrova ul. št. 17 Gizela Amalija Kurth, roj. Wagner.

Ker je pokojna Gizela v mladih letih toliko pomenila mlademu Milanu Puglju, da se njena podoba odraža v mnogih pesmih in črticah in ker sta bila oba Novomeščana, je prav, da se Gizele ob njeni smrti spomnimo.

Pokojna Gizela je izšla po materini strani iz znane novomeške družine. Njena mati, hči znanega novomeškega posestnika in čevljarkega mojstra Janeza Rosmanna, se je poročila 20. avgusta 1867 s 46-letnim vdovcem Francem Wagnerjem, direktorjem pomožnih uradov novomeškega okrožnega sodišča. Poročni pričji sta bila dr. Andrej Vojska in Anton Kalčič. V tem zakonu so se rodili Mira, Gizela in Emil.

Gizela Wagner je bila rojena 11. 9. 1877 v Novem mestu. Odraščala je najprej v Novem mestu, od leta 1887 pa nekaj let

Gizela in Mira Wagner

v Ljubljani, kjer je hodila v šolo k Uršulinam. Ko je bila stara 14 let, se je začela učiti tujih jezikov, igranja na klavir, slikarstva in ročnih del, tako da se je vsestransko izobrazila. V Ljubljani se je spoznala s Kettejem in je z njim tudi večkrat govorila. Niti šestnajst let ni bila stara, ko ji je Kettejev prijatelj zapisal v spominsko knjigo Kettejeve verze z akrostihonom Gizelici Wagner (14. maja 1893). Iz Ljubljane se je preselila nazaj v Novo mesto 1. avgusta 1894. Ko je prišel Kette v Novo mesto, je stike z njim obnovila. Poučeval jo je francoščino in nameraval jo je učiti tudi ruščine. Tudi v spominsko knjigo ji je vpisal lepe verze isti dan kot njeni sestri Miri: Ne v album, v srce (27. aprila 1898).

Ko je Kette že počival na ljubljanskem pokopališču, se je mladi Pugelj seznanil

z Miro Wagner in z njo pogosto igral na klavir. To skupno igranje se je kmalu razcvelo v ljubezen in mladi poet je tešil svoja čustva v pesmih posvečenih njej. Pugelj se je že tako udomačil v Wagnerjevi družini, da je sam občutil njihovo največjo bol in z občutenimi verzi opeval malega Emila (Milana), ki je kot otrok oglušel na posledicah škrlatinke, a je še vedno doživljal zvoke klavirja. Ravno ta občutja je Milan Pugelj lepo izrazil v svojih pesmih, napisanih Emilu, a žal, da so ravno te pesmi izgubljene. (Čital sem jih v rokopisu pred l. 1935). Ljubezen do Mire ni pustila globljih posledic, ampak je bila le slučajno sredstvo za spoznanje z Gizelo, ki je bila mlajša in bolj temperamentna, po Gizelini poroki pa se je zopet zbudila ljubezen do Mire.

Ljubezen do Gizele je bila globlja in resnična, svoje sledove je zapustila v literarnem delu Milana Puglja. Mnogo pesmi je ostalo v rokopisu in le nekaj jih je ohranjenih. Gizela mu je ljubezen vračala, a dolgo med mladim fantom in dekletom, ki je šest let starejša, ni mogla trajati, a je kljub temu zapustila tudi pri Gizeli globoke sledi. Gizela se je seznanila s postajnim načelnikom v Viersbachu na Tirolskem Moritzem Kurthom in se je z njim 25. maja 1902 v Novem mestu poročila. Ko je Pugelj zvedel, da se bo Gizela poročila, je zložil pesem:

NEVESTA

Gizela — nevesta, mene je strah,
glej, tvoja mladost odhaja
in ti me poljubljaš to zadnjo noč —
iz dalje tvoj ženin prihaja!

Gizela, ne čuješ, kako pač gre
s koraki ljubečimi —
Ah, pusti že, ne poljublaj me več
s poljubi gorečimi!

Podaj mi roko, jaz grem za vsélej
in tvoja mladost gre z menoj —
Zdravstvuj, zdravstvuj, ne misli name
in sreča zakonska s teboj!

Ta poroka je zapustila sled tudi v črtici »Gizela« (Spisal Dioniz, delno ohranjena v rokopisnem oddelku ŠK Mirana Jarca), kjer opisuje Pugelj večer pred Gizelino poroko. Prve mesece po poroki je Puglja zelo pretreslo, da je zapel:

Nimam, nimam nikogar,
da bi ga ljubil gorko —
v moji duši je mrtva noč,
nad mano zimsko nebó.

Nimam, nimam nikogar,
ki bi tolažil me —
Kadar bo došči žalosti
pa umrje naj srce!

Popolnoma pa Gizele ni mogel nikdar pozabiti in na spomin so mu prihajali razni srečni trenutki in pisal je pesmi:

Gizela, poglej še Tvoj klavir
dobil je drugačen glas,
vanj prišla je neznana skrivnost,
vanj legel ljubezni izraz.

Ah, ko se oglasi, kakor srce
bi nagovoril te,
kakor srce za poljub sladak
bi zaprosil te...

In takrat v ljubezni gorki tako
se k meni sklonila je —
Ah, danes sem sam in po duši vsej
se žalost razlila je...

Tam zunaj je noč brez zvezde svetle,
vihar med drevjem šumi
in lije dež in grom rohni,
od bliskov nebo se žari...

(Smrt in ljubezen, XI.)

Stalno se je zanimal za njeno življenje in ob neki taki priliki je zložil:

TO JE JESEN...

To je jesen, če rože umirajo
megle vse puste nad poljem leže;
to je jesen, če sapa iz severa
sive oblake na južno podede...

To je jesen, ko nimam več ljubice...
Ona kot ženka ponižno živi;
pravijo, da je poslušna in pridna —
v kratkem da neki že sinka dobi...

Tudi Gizela ni pozabila Milana Puglja. Stalno se ga je spominjala in zelo rada je govorila o njem. Z ljubeznijo in spoštovanjem je pripovedovala o klavirskih urah, o razgovorih, o recitiranju pesmi, ki jih je Pugelj zlagal njej in Miri. Količkrat je prinesla šop Pugljevih rokopisov in spominjam se še dobro, kako je gospodična Mira, dasiravno že v letih recitirala pesem:

GORIJO ELEKTRIČNE LUČI...

Gorijo električne luči,
krog mene življenje šumi —
Ah, skriti do sreče so ključi,
mladost mi že v grobu spi!

Mira, ti si odnesla
njen zadnji, polglasni vzdih...
Sreča je utonila
v jezerih žalostnih...

Na skalo sivo bom sedel
in bom pozdravil svoj dom,
zakril bom oči z rokami
in mislim, da umrl bom...

Mira in Gizela sta se zelo rade vdajale mladostnim spominom in ravno leta poznanstva s Pugljem so bila njuna najlepša brezskrbna leta, medtem ko je Pugelj že občutil težo življenja:

Mira, poglej, jaz sem truden zelo
in vrgel veslo sem stran —
Zašlo je že solnce za daljno goro,
noč lega na morsko ravan.

V naročje ti glavo naslonil bom,
zatisnil bom svoje oči —
Jaz sem tujec povsod, prodan je
moj dom
in zame dneva ni...

O Mira, ne skrbi za vesla več
in mrzlih valov se ne boj —
Življenje je s tabo sen cveteč
in smrt ni grenka s teboj.

(Smrt in ljubezen, XXIV.)

Brezskrbna leta so tudi Miri in Gizeli kaj kmalu minila. Gizela je imela dovolj dela v svoji družini s tremi otroki. Še mlada je postala vdova in vse breme preživljanja otrok je padlo na njena ramena.

Med obema vojnama je užila več bede kot dobrega, odvisna je bila od nizke kronske pokojnine in val brezposelnosti je zajel tudi njeno družino; otroci dolga leta niso imeli prave zaposlitve. Po osvoboditvi je lepše živela, pa žal, je morala umreti in slediti svoji sestri Miri, ki že dolga leta počiva na novomeškem pokopališču. Spomin na obe sestri bo živel v Pugljevem delu in tudi Miri, ki od smrti svoje matere ni več poznala sreče in je živela v največjem pomanjkanju, naj bo v poslednji spomin Pugljeva pesem, ki je za njo pomenila v letih bede edini svetli trenutek.

Vrt ljubezni najine
nocoj pred mano leži —
Zelene ciprese sanjajo,
pod njimi so tihe klopi.

Po gredah vrtnice cvetijo
in te so rdeče zelo —
Ah, Mira, kadar v grobu bom,
posadi mi jih nad glavo!...

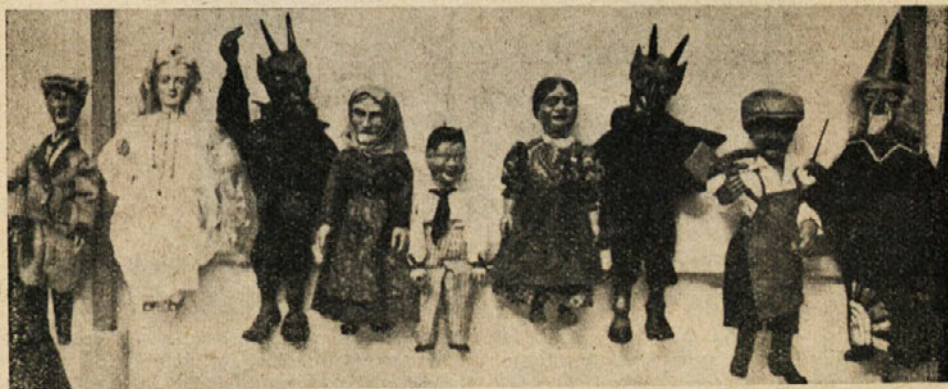
V temotni čas bodo pravile
o ljubezni najini;
dihala bo srčna noč
po širni krajini.

(Smrt in ljubezen, XXV.)

Viri: Matični urad Novo mesto.

Pesmi so vzete iz rokopisnega oddelka ŠK Mirana Jarca, iz zapuščine dr. Alojza Turka. Ustni vir Gizele in Mire po spominu. Pismo Marije in Franca Kurth.

Bogo Komelj

V SPOMINSKO KNJIGO

Pred mano leže orumenele fotografije. Vrstijo se junaki iger in igrice šentjernejskega lutkovnega gledališča, ki so premnogokrat iskriale očke šentjernejski mladeži

in premnogokrat tudi vzbujali krohot starih očancev in dobrih mamic. Vedno smehljajoči Jurček, oholi in oblastni oča župan, jezikava Jera, premeteni vaški po-

licaj, boter Jaka, gromozanski tolovaj Cefizelj, ljubke princeze in junaški vitezi, hudiči in strahovi in še cela vrsta drugih junakov se bahavo kažejo iz stare fotografije. Mnogih od teh ni več. Tudi teh so se zbalj »junaški fašisti in so jih zažgali, kakor so zažigali coprnice, čarodeje, umetnike in znanstvenike v dolgi dobi svoje 2000-letne kulture. Ostal pa je večno

nasmejani in razposajeni, premeteni in prefrigani Jurček ter njegov zvesti spremljevalec vaški pastir, ki se v trenutku lahko spremeni v vaškega policajca ali pa, če hočete, tudi v gromozanskega tolovaja Cefizlja. Čisto na dnu škatlje pa se pošastno reži sam peklenki brat Lucifer in jezikava Jera ne more zadržati svoje tresoče se zajčje ustnice: »Pa smo jih le! Samo da sem jaz ostala.«

Pred mano leži fotografija prve prireditve šentjernejskega lutkovnega gledališča: »Policaj in Cefizelj«. Vse je tako kot je bilo tedaj, ko smo postavili oder in lutke na sončni vrt Tavčarjeve domačije, da bomo napravili, kakor je rekel šentjernejski vremenak: »Važen dogodek v spomin za večne čase.« Vse je še prav tako samo nekaj manjka in le počasi se mi izluči iz ozadja plemenit obraz z malo sivo bradico. Iz megle se vedno ostreje kaže lik upokojenega strokovnega učitelja Ivana Tavčarja, ustvaritelja šentjernejskih

lutk. Vidim ga še vedno živo, kako se mi je smehljaj, ko sem v podstrešni sobici Brulčevine z navadnim žepnim nožičkom rezljaj noge in roke bodočim, čudovitim igralcem in razveseljevalcem mladine. In takrat se je rodilo lutkovno gledališče, ko mi je dejal: »Delajva skupno, Vi se boste preveč namučili. Mogoče Vam bom lahko pomagal, saj sem se v času svoje aktivnosti precej ukvarjal s tako rečjo.« Začela sva. Letve, deske, platno, kose in koščke blaga najraznovrstnejših barv, barve, čopiče, pločevinaste škatlje, odrezke šip in kaj vem kaj vse sva zbirala in nabirala. In če sva se slučajno dobila na sprehodu, mi je dejal: »Poglejte, kako lepa je tale rogovilica, tudi ta bo lepo paradirala na našem odrčku.« Odrezal jo je in spravil. Kup se je večal in večal. Nekega večera sem ga šel obiskat. Sklonjen je bil nad mizo in pravkar potegoval z malim čopičem zadnjo črtico na obrveh čudovito prikupnega dečka, smehljajočega se, ki je bistro gledal v svet. Vprašal me je: »Kako mu bomo dali ime? Ali naj bo Jurček, ali Pavliha ali Gašperček?« Takrat se mi je čudovito približal Collodijev barba Beppo. Oči so se mu iskriale in starčevsko blede lica so se komaj vidno pordečila. Prepričan sem bil, da je najina bitka za lutkovno gledališče dobljena. »Kar Jurček naj bo, saj je prebrisano ime,« smo vsi kolikor nas je bilo v sobi na en glas zavpili. In šent-

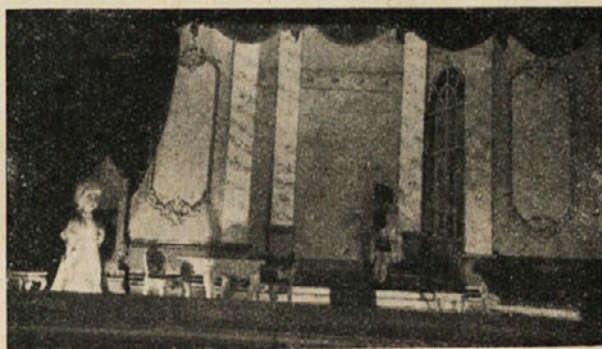
jernejski Jurček se je rodil. Zdaj se je začelo. Žagala, strugala, skobljala, pilila, lepila, rezala in rezljala sva, postala sva pravzaprav obrtnika vseh strok in poklicev. Od navadne letve, do vijaka, od odra do nadodrišča in pododrišča, od kulis do zastora, od pohištva pa do rampnih luči in reflektorjev, vse je naredila roka mojstra Ivana Tavčarja in jaz sem mu bil vajenec in pomočnik. In ko je stal oder ves pripravljen v salonu staroznane gostilne Recelj, nama je s solzami v očeh dejala srečna Pavla: »Zdaj sta pa zaslužila, da vaju

kušnem, kot najbolj fejest fanta.« Zavihal sem rokave in se postavil za režiserja. »Ti stara sablja Švigelj, ti boš za razbojnika, ti nežna dušca Kovačič, ti boš za prince, ti Mica micasta boš za copernice in stare ženičke in ti Vlasta boš za princese in če ne bo druge, tudi za jezikave babnice,« taka je bila komanda. »In Jurček, pa grom in blisk, pa zmaj in mucka. »Kdo bo pa to?« »Eh, grom in blisk, pa veter in dež, to bom že jaz,« se je izza kota oglasil Ivan Tavčar, »za Jurčka pa imam pretrde

Z Ivanom Tavčarjem sva stala vsak pri eni luknjici za odrom in z zadržano sapo čakala, kakšen bo uspeh. Gong, luč je ugasnila in zastor je zdrknil brez glasu na obe strani. Iz dvorane sva zaslišala polglasni: »Joj, lepo!« Preko odra sva se spogledala in v starčevskih očeh Ivana Tavčarja sem opazil lesketajoče solze, solze uspeha in solze sreče.

Vsako nedeljo popoldne je mladina napolnjevala salon pri Reclju. Sprva je bila samo ena predstava, potem dve in končno

kosti in srce mi ne da več, da bi po svetu norčije uganjal.« Sli smo po vesoljnem Šentjerneju in našli tudi to. Vsi mislite, da se je zastor odgrnil: »Veledenjeni gledalci, predstava se začne!« O, kaj pa še? Mali igralci so bili trdi in neokretni, marsikateri se je spotaknil in če bi ga ne imeli na žjci, bi padel, si razbil nos in tekla bi

po tri na eno popoldne. Zgodilo se je, kar si ne bi nikoli mislil, tudi starejši so hoteli imeti svojo predstavo zvečer. Tudi tem smo ustregli. Nekega popoldneva se prikaže na vratih sokolskega lutkovnega gledališča kaplan Maté. S pristno ribniško govorico nam pove: »Moram videti kaj imate, ko vsa mladina drvi v vaše gleda-

kri, pa čeprav je doktorice Zvezda vedno bila pripravljena za prvo pomoč.

Prve gole zemeljske zaplate so se kazale na sončnih rebrih v letu 1938, ko sva z Ivanom Tavčarjem spet postavljala oder v salonu pri Reclju in ko so letaki vabili na prvo predstavo »Policaј in Cefizelj«.

lišče. Še k nauku jih ni!« Še on nam je priznal, da je lepo in prijetno.

Prišla je vojna. Ne samo recitatorji temveč tudi mali leseni igralci so našli konec. Ostali so le Jurček, jezikava Jera in še trije drugi leseni igralci. Sam Ivan Tavčar je moral gledati, kako so pokončevali fa-

šistični kulturniki njegovo zadnje delo, nato je šele umrl. Naj mu bo ob tej priliki izrečena najlepša zahvala v imenu vseh malih in velikih gledalcev. Z Ivanom Tavčarjem so umrle tudi lesenjače za dolgo dobo let. Ko pa sem pred nekaj dnevi gledal zopet smehljajoči obraz Jurčka, se mi je zazdelo, da iz tega smehljaja zveni:

»Še bomo zaigrali, še! Saj sva ostala jaz in Jera in hčerka Ivana Tavčarja, Vlasta!« Vlasta se mi je zasmejela in prepričan sem, da bo šentjernejsko lutkovno gledališče spet oživel v radost mladine in uspeh njegovih ustvarjalcev.

Jože Zamljen

Učitelj in ljudskoprosvetno delo

Ljudskoprosvetno delo je vedno tesno povezano z družbenim sistemom, čeprav se tega zmeraj ne zavedamo. V fevdalnem družbenem redu se fevdalci niso zadosti zanimali za izobrazbo najširših plasti, niso se zanimali niti za šolo, saj je znano, da je temelje slovenski ljudski šoli položil šele protestantizem. Ko pa je prišla fevdalna družba v krizo, se niso mogle v njej razvijati klice novega družbenega reda, kapitalizma. Za napredek industrije od srede 18. stoletja dalje je bilo treba zožiti pravice fevdcilcev; zato so jih začeli prosvetljeni absolutisti (Marija Terezija in Jožef II.) vedno bolj omejevati. Poleg tega pa je zahteval kapitalistični način proizvodnje tudi bolj izobraženega delavca. To je uvidela Marija Terezija in je začela reformirati šolstvo. Zato ni slučaj, da smo dobili tudi Slovenci v tem času prvi osnovnošolski zakon, ki je določal, da se morajo ustanavljati na podeželju šole, ki bi nudile ljudstvu osnovno izobrazbo, tako imenovane trivialke. S tem zakonom so bili položeni temelji naši osnovni šoli, ki je dotlej le životarila. Tako je začel do-

bivati vsaj nekaj izobrazbe tudi proizvajalec. Seveda je bila ta izobrazba skromna. V razredni družbi oblast nima le v rokah proizvajalnih sredstev za proizvodnjo (zemljo, stroje, surovine), ampak tudi vsa sredstva za izobraževanje ljudstva in mu nudi le toliko izobrazbe, kolikor je pač v njeno korist.

V brezrazredni družbi pa ne le, da ima vsak pravico do najvišje izobrazbe, ampak oblast celo hoče, da se ljudstvo čim bolj izobrazbi. Danes je postalo ljudstvo lastnik vseh sredstev za izobraževanje; zato pa jih lahko tudi izkorišča. Zato ni čudno, če imamo danes ljudsko prosveto kot sestavni del našega izobraževalnega sistema.

Dober del našega naroda ni bil deležen višje izobrazbe, saj je večina dovršila le osnovno ali pa morda še nižjo srednjo šolo. Poleg tega pa se znanje z leti pozabi. Oblast se zaveda tega, da bo mogoče izboljšati proizvodnjo, izvršiti industrializacijo in elektrifikacijo itd. le tedaj, kadar bo ljudstvo zadosti izobraženo. Čim bolj pa se bo izboljševala proizvodnja, tem bolj se bo dvigala tudi življenjska raven ljud-

stva. S tega vidika vidimo, da danes ljudskoprosvetno delo ni le koristno, ampak tudi politično pomembno.

V tej zvezi se je treba ozreti na učiteljski poklic. Ze iz bistva učiteljskega poklica samega sledi, da ni učiteljevo delo le med štirimi stenami v šoli, ampak mora tudi prosvetno delati med ljudstvom. Če bi učitelj že ne hotel razumeti tega poslanstva in dolžnosti, se mora zavedati vsaj tega, da je tudi uspeh njegovega dela v šoli precej odvisen od okolja, v katerem njegovi otroci živijo. Ni namreč vseeno, ali otroci živijo v družinah, kjer se doma bere, poje, pogovarja o literaturi ali pa se le dela, jé in pije itd.

Tito je opozoril učiteljstvo na dolžnost do kulturnoprosvetnega dela s temile besedami: »Izmed vse inteligence je učitelj najbližji ljudskim množicam. On je vedno v neposrednem stiku z ljudstvom, vidi način njegovega življenja, mu pomaga in mu tudi mora pomagati prav zato, ker je z njim v neposrednem stiku.«

Učitelj je dostikrat edini izobraženec v vasi; zato pa je dolžan organizirati in voditi ljudskoprosvetno delo, še posebno, ker ga že šola vsaj deloma na to delo pripravlja. Razumljivo, da učitelj ne bo delal sam, saj niti ne more. Pameten učitelj se bo čimprej povezal z množičnimi organizacijami, si vzgojil čimprej sodelavce ter se tako razbremenil.

Kako pa je s terenom? Prav gotovo niso povsod najbolj ugodna tla za ljudskoprosvetno delo in je treba poiskati vzroke. Ponekod so ljudje še zaostali, da niti ne čutijo potrebe po izobraževanju, drugod morda stoji ob strani zaradi gole tradicije, češ, če je oče tako živel, bom pa še jaz. Znano je, da naš kmet čuti nekak odpor do vsega novega in na vse to gleda z nezaupanjem. Kakor hitro pa prebijemo led, gre na bolje. Drugod so morda ljudje utrujeni in se jim ne ljubi iti v prostem času v kino, na predavanje, na igro itd. Tudi to je treba razumeti. Dokler se način kmečke proizvodnje ne bo vsaj deloma spremenil, bo to prav gotovo resna ovira za ljudskoprosvetno delo. Večkrat pa bo učitelj lahko odkril vzroke tudi v idejnem nasprotovanju. Naši podeželski starejši ljudje so bili navajeni hoditi ali v bivša prosvetna društva ali pa sokolska društva in morda z nezaupanjem gledajo na nove oblike dela. Ko pa bodo videli, da je način izobraževanja prav tak, čeprav ne idejno isti, bodo odpadli pomisleki.

Vzroke za neuspehe pa je treba iskati tudi v učiteljstvu samem. Mnogo starejših učiteljev je med vojno padlo, mlajše učiteljstvo pa morda ne zna takoj najti stika

z ljudstvom, posebno, če prihaja na podeželje iz mest. Mogoče peša ljudskoprosvetno delo deloma tudi zaradi tega, ker je učiteljstvo vsa leta po osvoboditvi precej obremenjeno z delom v šoli, nekaj vzroka pa bo gotovo tudi v velikem nesorazmerju med moškimi in ženskimi v učiteljskih vrstah. Če smo stvarni, moramo le priznati, da mater učiteljico bolj veže dom kot učitelja. Gotovo pa je tudi to, da dosedanji ustroj učiteljskega izobraževanja učiteljsčnika ne more v šoli dovolj pripraviti na bodoče kulturnoprosvetno delo med ljudstvom, ker so kandidati sorazmerno mladi in je učni načrt s splošno izobraževalnimi in strokovnimi predmeti preobremenjen.

Ozrmo se sedaj še bežno na oblike ljudsko prosvetnega dela, pri katerih učitelj lahko pomaga!

1. Bralne skupine. Znano je, da naša šola kljub pouku branja kaj malo pripravlja učence za čitanje knjig. Slovenske čitanke so natrpne z najrazličnejšimi odlomki poljudnoznanstvene in leposlovne literature, ki je, ali ni vedno primerna mladini. Zato pa mladina prečita z užitkom po večkrat tisto, kar jo zanima, za ostalo vsebino čitank pa se ne zmeni in bere mimo šole šund. Na tak način pa naša šola kljub obveznemu čitivu izven šole vse premalo navaja učence na čitanje celotnih del in na estetsko ocenjevanje leposlovja. Zdi se, da naša osnovna šola in srednja šola tudi vse premalo gojita tako imenovano glasno estetsko čitanje. Ker namreč večina učenec bere le tiho ali pa se celo uči brbraje na glas, zgublja smisel za lepo, estetsko čitanje. Znano pa je, da človek prav z glasom in njegovo modulacijo čtivo oživi, da človeka res prime, kot pravimo.

Iz istega razloga bi bilo prav koristno, če bi učiteljstvo osnovalo na podeželju pozimi bralne skupine po 10 do 20 ljudi. Učitelj bi zbral zanimivo čtivo, morda sam bra! in ga razlagal. Če pa je v kraju kak izobraženec, bi polagoma ta prevzel vodstvo skupine.

Poleg leposlovja bi v takih grupah lahko prebirali tudi poljudnopedagoško literaturo ali pa od časa do časa tudi časopisje.

2. Čitalnice. Kjer so prosvetni domovi, bi mogoče učitelji osnovali čitalnice. Razumljivo, da bi moral učitelj skrbeti zato, da bi bila notranjost čitalnic čim bolj privlačna: soba mora biti dovolj svetla, okusno prepleškana, okrašena s kakimi slikami, ki so blizu ljudski umetnosti, z lepimi fotografijami ipd. Da bi moral učitelj poskrbeti za časnike, časopise in ilustracije, je seveda umevno. Na tak način

bi se morda ljudje le počasi navadili, da bi hodili v čitalnico, namesto v gostilno vsaj ob nedeljah. Če bi bilo pozimi v teh prostorih lepo toplo in bi morda včasih zaigral radio, bi tako vzdušje marsikoga privabilo v čitalnico.

3. Ljudske univerze. Ljudske univerze so prosvetne ustanove, ki naj bi z živo besedo v poljudni obliki izobraževale naše ljudstvo. Njihova naloga je v tem, da seznanja občinstvo z važnejšimi političnimi dogodki v svetu in doma, pa seveda tudi z vsemi področji znanosti in umetnosti. Ljudske univerze se seveda osnujejo predvsem tam, kjer je dovolj res dobrih predavateljev. Zavedati se moramo, da slab predavatelj napravi ljudskim univerzam več škode kakor koristi, ker na mah odbije ljudi. Zato pa je pametneje, da ljudske univerze v manjših krajih dobivajo res dobre predavatelje iz večjih krajev, kjer je več strokovnjakov.

Naravno, da bo učitelj pomagal sestaviti upravni odbor in bo prisluhnil želji ljudi po takih ali drugačnih predavanjih toliko časa, dokler ne bo univerza dobila več ali manj stalnih poslušalcev. Šele tedaj bi smeli program predavanj počasi krogiti tudi glede na vzgojne in izobraževalne smotre izven želja poslušalcev.

Prav gotovo bo tudi učitelj tisti, ki bo oskrbel za odborovo administracijo (zapisnike, blagajniško knjigo, delovno knjigo, kamor se vpisuje kronika univerze, predavanja in predavatelje, število obiskovalcev, ker je edino na tak način mogoče usmerjati delo).

Ljudske univerze v večjih krajih lahko sporoče javnosti seznam predavanj tudi za dalj časa vnaprej (morda za mesec dni), da se ljudje orientirajo in si odmerijo čas za predavanja. Prepogosta predavanja niso priporočljiva, ker ljudje otope, se naveličajo.

V manjših krajih seveda ni mogoče snovati ljudskih univerz; zato pa je učiteljski zbor dolžan nadomestiti delo ljudskih univerz s tem, da vsaj od časa do časa kdo predava ali pa povabijo v kraj predavatelje ljudskih univerz.

4. Gledališke skupine in odri. Prav gotovo nobena panoga umetnosti tako ne vpliva na ljudstvo kakor gledališka umetnost. Vzrok zato je v tem, ker osebe na odru z živo besedo in kretnjami predstavljajo dejanje. Preprosto ljudstvo pa izredno ljubi nazornost, saj je že način njegovega izražanja izredno nazoren s primerami, pregovori itd. Prav gotovo ta vrsta umetnosti tudi izredno vzgojno vpliva, ker je vsaka dobra igra grajena po načelih dramske tehnike, da se dejanje zasnuje, zapleta, se pritira do nekega

vrha ter se tako ali drugače razsnuje. Vse to pa izredno vpliva na pažnjo poslušalcev in jih ob dobri igri drži v stalni napetosti. Poleg tega pa človek z delujočimi osebami tudi čustvuje, jim deli simpatijo ali sovražstvo ter se tako vzgaja.

Te gledališke skupine so stalne ali začasne. Število teh skupin je različno in odvisno od vsakokratnih prilik (10—20). Taka skupina naj si osnuje odbor, ki vodi in usmerja vse delo. Pameten učitelj ne prevzame nase vsega bremena, ampak ga razdeli. V takem primeru je treba izbrati režiserja, šepetalca, scenarista, reditelja ipd.

Izobraževanje skupine mora biti metodično pravilno, da dobe igralci osnovne pojme odrske tehnike: izreka, mimika, pantomimika, maska, analiza drame (glavnih in stranskih oseb itd.). Nato naj šele slede bralne skušnje, kjer se poglobljajo značaji nastopajočih oseb in se pove, kako jih je treba predstaviti. Šele potem pridejo na vrsto tehnične strani (oder, odnos med igralci).

Taka skupina naj si sestavi letni načrt, pravila, ki se jih morajo člani držati, določil čas skušenj itd.

Za vzgojo igralcev so pomembne tudi recitacije. Preden izberemo pesem, moramo vedeti, kaj hočemo vzbuditi z njo v poslušalcih. Recitator mora najprej dobro spoznati vsebino pesmi, jo doživeti. Šele vživeti v pesem namreč omogoča recitatorju, da najde ustrezen govorni izraz, pri čemer je važna intonacija govora, s katero izražamo čustva, ritem, tempo s pavzami i. sl. Nato je treba postaviti v besedilo slovnični in tako imenovani logični naglas, ki se seveda vedno ne ujemata. (Če pravim: Janez je to storil in poudarim besedo Janez, tedaj to pomeni nekaj drugega, kot če poudarim, da je to storil. V prvem primeru je logični poudarek na Janezu, v drugem pa na zaimku to.) Z logičnim poudarjanjem torej poudarjamo tisto, kar je smiselno najvažnejše v verzu. Recitator seveda ne sme biti ne boječ in ne sramežljiv. Izraziti mora pač tisto, kar je hotel izraziti pesnik in to toplo pa iskreno. Če je recitator neroden v naglasu, boli človeka uho, ako pa ne vzbudi z glasom čustev, je nemogoč.

Recitiranje je umetnost, kot je umetnost dobro igranje na odru. Učitelj se vsega tega uči pri metodiki slovenskega jezika teoretično in deloma tudi praktično; zato pa je dolžan v tem pogledu izobraževati ljudstvo.

5. Lutkovni odri. Vsak učitelj prav dobro ve, da mladina ljubi lutkovne predstave in se pri njih vsa razživi. Čudovita fantazija, ki jo ima mladi rod v pred-

šolski dobi, pa tudi v zgodnji šolski dobi, hoče hrane. To pa dobi z igro, čitanjem slikanic, poslušanjem pravljic, posebno pa z lutkovnimi predstavami.

Marsikdo se zgovarja, da tega posla ni vaje, ni sredstev, ni odra itd. Menda vsa naša učiteljska skrb, da dajo kandidatom nekaj izobrazbe tudi v tem pogledu. Le več dobre volje bi bilo treba! Med starejšim učiteljstvom je dosti mojstrov te tehnike in naj bi jih mlajše učiteljstvo posnemalo. Učiteljstvo bi se moralo zavedati, da je to tudi važna panoga kulturnoprosvetnega dela.

6. Varstvo kulturnozgodovinskih spomenikov in prirodnih redkosti in lepote. Ker je pogosto učitelj edini kulturni delavec na podeželju, bi moral skrbeti tudi za prevzgojo našega ljudstva v tem pogledu, da bi skrbelo za zaščito kulturnozgodovinskih spomenikov, prirodne redkosti in prirodne lepote v svojem kraju. Ljudstvo dostikrat ne ve, kaj pomeni kak kulturnozgodovinski spomenik (redka slika, orodje, stara obleka, stare knjige, stare zgradbe itd.). Vlada FLRJ je izdala že leta 1948 zakon o varstvu teh spomenikov, prav tako tudi vse republike.

Pogostokrat strokovnjaki morda za kak tak spomenik ali redkost ne vedo ali pa je tako oddaljen, da ga ni mogoče nadzorovati. Prav gotovo je učitelj tisti, ki mora skrbeti, da je spomenik zaščiten. Kaj slab vtis dobi človek o učiteljstvu v Ribnici. V bližini v Hrvači, je na rojstni hiši p. Stanislava Škrabca, znanega slovenskega jezikoslovca, vzdian njegov doprni kip, ki ga je izdelal kipar Kralj. Na spomeniku,

ki je menda iz cementa, se nabira leto za letom večji kamen, pa se nihče ne zmeni, da bi opozoril odločilne ljudi, ki naj bi oskrbeli, da bi ga umetnik sam odstranil. To je kaj slabo spričevalo tudi za tamkajšnje Ljudsko prosveto.

Učiteljstvo bi z aktivnim delom v tej smeri dobro vplivalo tudi na mladino, kar je itak dolžno po službeni dolžnosti. Upamo, da bo novi učni načrt vzbudil morda nehote več zanimanja za to vrsto kulturnoprosvetnega dela, ker bo treba odslej izhajati pri pouku zgodovine iz neposrednega okolja šole. Tako bo učiteljstvo namreč prisiljeno proučevati zgodovino domačega kraja in bo trčilo tudi na to vprašanje.

Vsekakor bi bilo treba posvetiti tudi več pažnje za prevzgojo našega ljudstva v tej smeri, da bi čuvalo prirodne lepote, redko rastlinstvo in živalstvo svojega okraja.

7. Folkloristika je danes že znanost, ki nas uči o spoznavanju kakega naroda in njegovih običajev. Semkaj sodijo tvorbe ljudske umetnosti: narodne noše, glasba, plesi, ljudsko pesništvo. Mislim, da je jugoslovanska in slovenska folklorizacija izredno bogata, obenem pa dragocena za spoznavanje narodove duše in za propagando v svetu. Razumljivo je, da mora sleherni učitelj spoštovati folkloro, jo pospeševati in vzgajati mladino tako, da začuti do nje spoštovanje in jo dalje razvija. Starejše učiteljstvo si je marsikaj zapisalo in obvestilo odgovorne ljudi, da ni šlo v pozabo.

Ivan Andoljšek
(Dalje.)

Uspeh Božidarja Jakca na razstavi v Zürichu

Novo mesto je lahko upravičeno ponosno na dva svoja sinova — umetnika, ki sta kot Slovenca postala znana in upoštevana izven meja rodne domovine. Prvi je medaljer Šega (pravzaprav brata Šega), ki je bil znan v osemnajstem stoletju po vsej Evropi. Njegove umetnine so danes ponos velikih evropskih muzejev in o njem in njegovem delu obstoji bogata literatura. Skoraj lahko trdimo, da ga bolj pozna in ceni tuji svet kakor domovina. Drugi znameniti Novomeščan pa je Božidar Jakac, ki uživa zaslužen sloves doma in ki ga ceni tudi tujina, ker je bil v inozemstvu že nagrajen in v strokovni literaturi dobro omenjen. S svojimi slikami je ponesel le-

pote Novega mesta in svoje ožje domovine širom sveta, vse od Afrike in preko Amerike do skrajnega severa Evrope.

Že starši Božidarja Jakca so imeli smisel za umetnost. V zakupu so imeli sedanjo Murnovo gostilno na Bregu in so dajali streho naprednim novomeškim gledališkim diletantom, ki jim je frakarska Čitalnica zapirala svoj hram. In baš, ko so ti diletantje igrali za zaključek sezone 1898/99 v njihovih prostorih eno izmed svojih predstav, se je gostilničarju Jakcu rodil sin Božidar. Vsi so bili veseli tega dogodka in nekateri igralci se ga še danes z veseljem spominjajo. To je bilo 16. julija 1899 (Podatki Adolfa Groma).

Božidar Jakac

Božidar Jakac se je šolal v Novem mestu in Idriji. Prva svetovna vojna je zajela tudi njega in ko je bil demobiliziran, je odšel na slikarsko akademijo v Prago in jo končal z odličnim uspehom. Nekaj časa je bil profesor risanja na ljubljanski gimnaziji, a je kmalu spoznal, da ne more biti istočasno dober pedagog in umetnik, ker vsak od teh zahteva celega človeka. Odločil se je za umetnika in prostovoljno pustil profesorsko službo. Odslej je mnogo potoval, neutrudno slikal in mnogo razstavljal. Tudi v Novem mestu smo že videli njegove razstave. Danes je Božidar Jakac profesor Akademije za upodabljačo umetnost in član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Namen tega članka pa je predvsem opozoriti Dolenjce na velik uspeh, ki ga je dosegel naš rojak na veliki mednarodni razstavi lesorezov v Zürichu.

Razstava mednarodnega lesoreza v Zürichu je bila odprta 26. septembra 1953. Istočasno je bilo ustanovljeno v Zürichu Mednarodno društvo lesorezcev — Société International des Graveurs sur Bois. Na ustanovnem občnem zboru je bil izbran za predsednika znani Francis Mossercel.

Razstave se je udeležilo 14 držav: Anglija, Avstrija, Belgija, Finska, Francija, Italija, Jugoslavija, Mehika, Nemčija, Nizozemska, Saar, STO in USA. Udeležilo se je skupno 143 umetnikov z 850 deli, odbranih pa je bilo 327 del, ki so jih razstavili v veliki centralni zürichški galeriji Kunsthaus. Določenih je bilo 9 enakovrednih nagrad institucij, ki so bile razdeljene med 12 umetnikov, in sicer:

3 nagrade je prejelo pet Švicarjev (dvakrat deljeno): Ugo Chis, Carlota Stocher, Regina de Vries, Emil Ibinden, Felice Filipini; 2 nagradi sta prejela Nemca Ewald Mataré in Karl Röning; 1 nagrado Amerikanka Leonard Backin in Antonio Frasconi (deljeno); 1 nagrado Finec Vaito Vikaines; 1 nagrado Italijan T. Marangoni; 1 nagrado Božidar Jakac.

Na razstavi je bilo zastopanih 7 Jugoslovanov in to:

Debenjak Riko z dvema deli, Detoni Marjan z enim delom, Glumac Sergi z enim delom, Jakac Božidar z dvema deli, Kralj Tone z dvema deli, Maleš Miha z dvema deli, Sedej Maksim s tremi deli.

Omeniti je treba še Slovenca Cernigoja in Spacala, ki sta zastopala STO.

Jakčev uspeh na razstavi je bil zelo pomemben zaradi velikega števila razstavljalcev in velikega števila razstavljenih del in ponovno moramo omeniti, da so bile nagrade enakovredne. Tudi ta Jakčev uspeh je zelo pripomogel k utrjevanju ugleda naše domovine tudi v mednarodnem umetniškem svetu.

Bogo Komelj

K

V S E B I N A

Severin Šali: Osnutek za pesem	81
Zdravko Slamnik: Trenutek	82
Zdravko Slamnik: Njeno pismo	82
Zdravko Slamnik: V dolenski bajti	82
Slavko Kastelic: Osamljena domačija	83
Janez Logar: Janez Trdina	86
Bogo Komelj: Trdina v zapuščinskih aktih	88
Pravilnik za podelitev Trdinove nagrade	85
Severin Šali: »Zadovoljni Kranjec« — Valentin Vodnik	94
Karel Bačer: Književnica Marica Strnad-Cizerlj	97
Bogo Komelj: Umrla je Pugljeva Lavra	99
Cigler Polde: Jožetu Gregoriču v spomin	96
Bogo Komelj: Uspch Božidarja Jakca na razstavi v Zürichu	107
Jože Zamljen: V spominsko knjigo	101
Ivan Andoljšek: Učitelj in ljudskoprosvetno delo	104

»Dolenjsko prosveto«

izdaja in zalaga Okrajni odbor ljudske prosvete Novo mesto

Izhaja po potrebi

Uprava: Novo mesto OO LP, Cesta herojev 1

Uredništvo: Komelj Bogo, Študijska knjižnica Mirana Jarca,
Novo mesto, Cesta herojev 1

Naklada 1000 izvodov

Tiska Celjska tiskarna v Celju

